

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет іноземних мов

Кафедра перекладу та слов'янської філології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Дудніков М.О.

«___» _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

«___» _____ 2024 р.

**АФРОАМЕРИКАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ
АБОЛЦІОНІЗМУ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ РОМАНІВ
Г. БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА
Т. МОРРИСОН «УЛЮБЛЕНА»**

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗАМм-23
ступінь вищої освіти другий
(магістерський) рівень, спеціальність 014
Середня освіта (Мова і література
англійська)
Курликіної Владислави Павлівни
Керівник: кандидат філологічних наук,
доц. Дудніков Микола Олексійович
Оцінка: Національна шкала

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Члени комісії:

_____ (підпис) (прізвище,
ініціали)

_____ (підпис) (прізвище,
ініціали)

_____ (підпис) (прізвище,
ініціали)

ЗАПЕВНЯННЯ

Я, Курликіна В. П., розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(В. Курликіна)

З М І С Т

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОГО РУХУ США В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ XVIII–XX СТОЛІТЬ.....	9
1.1. Аболіціоністські ідеї у афроамериканській художній літературі XIX ст. ..	9
1.2. Вплив американської публіцистики та художньої літератури XX ст. на формування антирасистських поглядів : гуманістичні тенденції.....	18
РОЗДІЛ 2. ЖІНОЧА АФРОАМЕРИКАНСЬКА ПРОЗА В АСПЕКТАХ БОРОТЬБИ З РАБСТВОМ ТА РАСИЗМОМ.....	39
2.1. Релігійно-християнська антирабовласницька стратегія роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома».....	39
2.2. Роль історичної пам'яті в подоланні симптомів постколоніальної травми за романом Т. Моррісон «Улюблена».....	49
Висновки до другого розділу.....	58
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОМАНІВ Г. БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА Т. МОРРІСОН «УЛЮБЛЕНА».....	62
3.1. Аболіціоністська концепція в романах Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Т. Моррісон «Улюблена».....	62
3.2. Співвідношення класичного та магічно-містичного реалізму в структурі романів Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Т. Моррісон «Улюблена»): порівняльний аспект.....	71
Висновки до третього розділу.....	81
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	92

ВСТУП

Актуальність. Афроамериканська література стала перлиною американського літературного процесу. У суспільстві виникла нагальна потреба у перегляді ставлення білих до етнічних та расових спільнот, які тривалий час знаходяться у пошуках своєї ідентичності, можливостей самовираження та сприйняття самих себе як народ зі спільними прагненнями та устремліннями в контексті культурного та економічного розвитку Сполучених Штатів Америки.

Ця країна має унікальну історію свого державного зародження. Заселення територій Америки, з її фронтиром, додало стратегії розвитку велику кількість індивідуальних рис: багатовекторна культура з її етнічними розгалуженнями та расовими особливостями породила інтегроване суспільне середовище, зіткнення різних культур, традицій та ментальностей, носіями яких є різні народи та племена. Ці активні внутрішньоамериканські проблеми знаходили відображення у багаторасовій літературі. Тривалість цього процесу відліковується з колоніальних часів. Різноманітні еволюційно-інтеграційні процеси своїм корінням ідуть до часів завезення африканських чорношкірих рабів до Америки наприкінці XV ст..

Починаючи з 2008 року 25 березня, відзначається Міжнародний день пам'яті жертв рабства і трансатлантичної работоргівлі, встановлений Генеральною Асамблеєю ООН у 2007-му році [65].

Тема ментальності, історії, культурної спадщини афроамериканського народу з роками не вщухає, вона настільки багатогранна, як і багатостраждальна, що не може залишити байдужим жодну мислячу, чемну людину. Американській письменниці Гаррієт Бічер-Стоу, авторці роману «Хатина дядька Тома» вдалося вплинути на свідомість цілого континенту й наблизити Америку до прогресивного культурного та соціально-економічного шляху розвитку. Роман, якому в 2024 році виповнилося 172 роки з дня його видання, хвилює сучасного читача своїми гуманістичними ідеями, глибокими моральними цінностями, людяністю. Видатний американський поет

Г. Лонгфелло писав автору роману, що її книга є свідомством найвеличнішого морального тріумфу, про який і досі не знала історія літератури. А французька письменниця Ж. Санд вважала, що «Хатина дядька Тома» відкрила нову добу в історії американської літератури і мала найбільший вплив на цивілізацію [41].

Здавалося б після появи цього роману письменники не будуть ризикувати писати на цю тему, щоб не наражатися на порівняльну екзекуцію. Невичерпність цієї теми підтвердив американський письменник Колсон Вайтхед, написавши роман «Підземна залізниця» (2016), який наступного року був перекладений українською мовою, і в цьому ж році автор твору отримав Пулітцерівську премію. Брати Фокеноси у 2021 році зняли серіал за мотивами роману Колсона Вайтхеда. Також, у 2016 році побачив світ роман Майкла Шебона «Місячне сяйво» про темношкірих нічних геїв. Наступного року світ побачив роман Пола Бітті «Запроданець, 2017» про хлопця, який намагається відродити рабовласницьку систему та повернути її у суспільство. Але ще до появи цих творів світ отримав роман афроамериканської письменниці Тоні Моррісон «Улюблена» (1987), який вона назвала пам'ятником шестидесяти мільйонам людей (рабів), що загинули під час Громадянської війни або нелюдських умов існування у плантаторів. Вона вважала саме свій твір пам'ятником темношкірим рабам. *«Герої Моррісон легко втрачають і легко знаходять свої імена: втрата тут не завжди зло, а знахідка – благо. І, до речі, Тоні Моррісон – це не справжнє ім'я, її звали Хлоя Арделія Вофффорд. Іменем Тоні, отриманим при поверненні до католицизму (на честь відлюдника-цілителя святого Антонія), вона почала називатись уже дорослою жінкою»* [98, с. 337].

Американська письменниця отримала престижні нагороди за літературну діяльність: Пулітцерівська премія (1988) та Нобелівська премія (1993) за роман «Улюблена». Режисер Джонатан Деммі у 1998 році зняв однойменний фільм, головну роль виконала американська ведуча, акторка, журналістка Опра Вінфрі. У 2012 році Т. Моррісон була нагороджена

Президентською медаллю Свободи, яку письменниці вручив 44-й Президент США Барак Обама.

Роман був перекладений українською мовою у 2017 році Світлою Орловою (видавництво «Фабула»).

Елементом **новизни** кваліфікаційного дослідження можна вважати як концептуальну стратегію аналітичного розкриття теми, так і використання низки творів, які відкривають парадоксальні або маловідомі аспекти теми, на яких ми наголошуємо у своєму дослідженні. Ми знайшли прототип літературного персонажа Тома, акцентували увагу на оповідях рабів, порівняли дві концептуальні особистісні та творчі позиції двох письменниць-жінок (Г. Бічер-Стоу і Т. Моррісон), які ментально змінили світ. Вибудовували свою науково-творчу концепцію з урахуванням сучасних літературно-критичних статей, які ще не пройшли широке аналітичне апробування в наукових розвідках дослідників даної теми. Ключовим аналітичним нюансом стала порівняльна стратегія вивчення аболіціоністського руху в американському суспільстві, який за своєю антропологічною складовою вплинув на цілу світову спільноту. У порівняльній стратегії були задіяні два напрямки: реалістичний та магічно-містичний реалізм, ключова сюжетна лінія торкалась долі поневолених дітей. Письменниці у своїх концептуальних задумах апелювали до людей, які уособлювали різні расові групи. Так, звернення Г. Бічер-Стоу було спрямоване до білого населення. Письменниця намагалася «влюбити» американців у дядю Тома. Вона керувалася біблійними постулатами, їх моральними принципами, які по суті й стали ключовими в ідейній канві роману «Хатина дядька Тома», а Т. Моррісон намагалася пробитися в нетрі ментальності темношкірого народу, використовуючи при цьому колосальний фольклорний матеріал, породжений афроамериканським середовищем.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ролі аболіціоністського руху, відображеного в афроамериканській літературі (на матеріалі романів

Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Т. Моррісон «Улюблена» в їх порівняльному аспекті).

Даною метою визначається коло **завдань**:

- розкрити історію аболіціоністського руху США в контексті літературно-політичних процесів кінця XVIII–XX століть;
- дослідити афроамериканську публіцистику та художню літературу XX ст. як джерело антирасистських ідей;
- вивчити художні прийоми та філософські погляди представниць жіночої афроамериканської прози;
- в рамках зіставлення проаналізувати та систематизувати ідейно-тематичні концепти романів Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» і Т. Моррісон «Улюблена», виокремити загальне та відмінне у творах.

Об'єкт дослідження: романи Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (1852) та Т. Моррісон «Улюблена» (1987).

Предмет дослідження: поняття «афроамериканська література в контексті аболіціонізму»: порівняльний аспект на матеріалі зазначених творів.

Методологічною основою роботи є літературознавчі праці з творчості Г. Бічер-Стоу і Т. Моррісон : Н.Т. Денисова [30–34], Т.П. Ковальова [49–50], Н.І. Комицька [51–52], Ю.С. Костюк [53–54], Л.В. Угляр [92–97], Г.А. Улюра [100].

Теоретичні дослідження концептуальних аспектів афроамериканської публіцистики та художньої літератури : І.В. Горенко [23–28], О.П. Подкоритова [77–78], Г.А. Улюра [98–99], М.М. Шимчишин [104–107].

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація), психоаналітичний, біографічний, порівняно-історичний, порівняльно-типологічний, герменевтико-інтерпретаційний.

Практичне значення отриманих результатів

Матеріали та висновки магістерської роботи можуть бути використані у школі та вищому навчальному закладі при розгляді питань, які стосуються вивчення антирабовласницької та антирасистської теми на уроках зарубіжної

літератури, а також на заняттях наукового кружка, спецкурсах і спецсемінарах. Він дає можливість простежити етапи розвитку аболіціоністського руху з його розщепленням на расистсько-сегригаційні концепти, в яких представлена морально-гуманістична стратегія руху цивілізації до знищення садистських теорій, які усілякими методами (навіть біблійними) виправдовували рабство.

Структура роботи: робота містить вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, висновки та список використаної літератури. **Загальний обсяг роботи** – 104 сторінки, з яких основний текст складає 90 сторінок, список використаних джерел включає 126 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІЯ АБОЛІЦІОНІСТСЬКОГО РУХУ США В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ XVIII–XX СТОЛІТЬ

1.1. Аболіціоністські ідеї у афроамериканській художній літературі кінця XVIII–XIX ст.

Проблема рабства та й взагалі проблема темношкірого населення країни стала ключовим питанням, яке виникло перед американським суспільством після здобуття Сполученими Штатами Америки незалежності. Засновники США Джордж Вашингтон, Бенджамін Франклін, Джеймс Медісон, Джон Адамс, Томас Джефферсон не погоджувалися з існуючою системою взаємовідносин у суспільстві, оскільки вважали рабський труд малопродуктивним порівняно з працею вільних людей: «Ніщо так показово не записано в книзі долі, ніж та істина, що кольорові люди повинні бути вільними» [35]. Але ж, навіть найвпливовіші політики, які мали владу на рівні президента, не могли за власним бажанням відмінити цей пережиток минулого. Південні штати погрожували виходом із складу США, якщо на цій території буде заборонена рабовласницька система. У Північній частині Америки афроамериканці також були обмежені в правах у порівнянні з білими, але ці обмеження мали помірний характер і там не було місця повному нівелюванню темношкірої людини як такої, хіба що їм заборонялося мати зброю, вступати в шлюбні відносини з білими, укладати договори на торгові угоди.

Мешканці Північної частини Америки робили окремі спроби відновити справедливість. Так, на початку XIX ст. була створена «Американська громада колонізації», яка висунула ідею повернення афроамериканців до Африки. Завдяки старанням членів організації, на батьківщину було перевезено біля одинадцяти тисяч афроамериканців із Північних штатів. Це була не найкраща затія: з одного боку – процедура перевезення була надзвичайно дорогою, а з

іншого – далеко не всі афроамериканці бажали залишати вільні Штати й повернутися до Африки.

Але ж у Південних провінціях положення афроамериканців було неймовірно тяжким. У цих областях протести афроамериканців-рабів ставали все більш жорстокішими. Приміром, в серпні 1800 року поблизу Ричмонда (столиця штату Вірджинія) спалахнув заколот під проводом афроамериканця-коваля Габріеля. Повстанці захопили зброю до них приєдналося декілька сотень рабів, і всі вони рушили на Ричмонд. Повстання було придушене федеральними військами. На суді Габріель та інші організатори заколоту заявили, що влаштували цей протест з метою дати свободу своєму народові, як це зробив Дж. Вашингтон у Північній Америці, скинувши ярмо англійського колоніального гніту. Габріель та тридцять п'ять його соратників були засуджені до страти. Майже через тридцять років спалахнуло ще одне повстання афроамериканців, знову в штаті Вірджинія, на чолі якого був африканський проповідник Нат Тернер. Одного разу він зібрав рабів і сказав, що згідно Біблії для афроамериканців-рабів прийшов час визволення. Кожна людина має право на свободу незалежно від кольору шкіри. Пастор закликав рабів до нещадного знищення своїх порабителів. Натхненні його промовами, раби підняли повстання, але через декілька днів місцеве ополчення та урядові війська придушили його. Ната Тернера та шістнадцятьох соратників було засуджено до смертної страти.

Залякані розмахом афроамериканських визвольних спалахів, рабовласники успішно провели через Парламент закони, згідно яких господарі не мали права позбавляти афроамериканців статусу раба. Влада багатьох штатів заборонила навчати темношкірих дітей грамоті, за невиконання цього закону внесли покарання: штраф п'ятсот доларів або позбавлення волі.

Після придушення повстання під керівництвом Ната Тернера в Південних штатах стали звичайними явищами, розповсюджені ще у XVIII ст., суди Лінча. Звіряча розправа над афроамериканцями була названа так по імені

американського полковника-расиста Лінча, який у роки війни за Незалежність був командиром батальйону.

Боротьба афроамериканців Півдня не залишила байдужими мешканців Півночі Америки. На початку 1830-х років у країні зародився рух, спрямований на відміну рабства, яке отримало назву «аболіціонізм»: «(фр. *abolitionisme*, від лат. *Abolitio* – скасування) – громадський рух за скасування рабства (формального чи неформального). Наприкінці XVIII – на початку XIX сторіччя у США – рух за скасування рабства чорношкірого населення, у Великій Британії, Франції та деяких інших країнах – рух за скасування рабства в колоніях» [1]. З січня 1831 року, у Бостоні, по ініціативі поета і публіциста Вільяма Ллойда Гаррісона почала виходити щоденна газета «Визволитель» («*The Liberator*»). Надруковані статті цього видання закликали до негайної відміни рабства. Газета зробила неоціненний вклад у справу згуртованості прибічників аболіціонізму. У 1832 році Гаррісон пішов ще далі, організувавши американське антирабовласницьке товариство, яке до 1840 року нараховувало дві тисячі відділень і більше двохсот тисяч представників цієї організації. *«Ми віримо й стверджуємо, – йшлося у декларації принципів цієї організації, – що кольорові люди, мають ті ж якості, які вимагаються від білих, повинні бути допущеними в подальшому до тих же привілей і користуватися тими ж правами, що і білі. Шляхи до службового просування, добробуту та освіти повинні бути відкриті для них також широко, як і для білих людей. Лідери товариства вважали, що бунти рабів будуть повторюватися, оскільки рабство протирічить принципам природньої справедливості та республіканському устрою всіх Сполучених Штатів»* [69].

Незабаром з'явилася підпільна організація, яка отримала назву «Таємна залізна дорога» Її учасники створили цілу мережу пунктів явки для афроамериканців-втікачів від Штатів, які межують із рабовласницькими районами, до Канади. У 1830-х – 60-х роках біля шести тисяч афроамериканців отримали свободу. Однією з найактивніших представниць цієї організації була

бігла рабиня Гарріет Табмен. За її затримання рабовласники готові були заплатити сорок тисяч доларів.

По мірі нарощування моці аболіціоністського руху, боротьба з питань рабства набувала все більш загостреного характеру. У рабовласництві були зацікавлені не тільки плантатори, але й текстильні фабриканти Нової Англії, які мали попит на виробництво рабами дешевої бавовни, торговці, фінансові ділки, банкіри, біржовики Нью-Йорку та судновласники, що економічно пов'язані з рабовласництвом. Проти визволення афроамериканців виступали й найбільш прощарки Америки, які остерігалися конкуренції на ринку праці з боку темношкірих рабів. Як бачимо, багато було людей зацікавлених у рабовласництві не тільки у Південних, але у Північних штатах. Саме з цих причин аболіціоністський рух набував драматичних ситуацій, багато людей йшли на смерть заради великої ідеї, яка у майбутньому зможе зробити Америку найщасливішою, вільною, демократичною країною світу. Нагадаємо найвідомішу історію, яка свідчить про жертвність аболіціоністів заради досягнення мети. Так, у 1850 році у штаті Вірджинія білий фермер Джон Браун підняв повстання разом із трьома синами, а також афроамериканцями, яким Дж. Браун дарував свободу. Цей сміливець готував заколот задалегідь: вивчав військову справу, досвід партизанського руху в гірських умовах, навіть з'їздив до Європи, щоб познайомитися з історичними місцями, де брав участь у боях Наполеон. Зібравши озброєний загін із тридцяти двох осіб Дж. Браун захопив склад зі зброєю, він сподівався, що до них приєднається цілий натовп рабів, які бажають свого звільнення. Арсенал зброї знаходився у повстанців цілу добу, але протест білого фермера не мав підтримки з боку білого населення, а раби не були достатньо організовані до цієї справи і до того ж не знали про початок повстання. Дж. Браун та його прибічники були оточені федеральними військами, двоє синів Брауна загинули, а сам він був взятий у полон, отримавши тяжке поранення. Деяким учасникам повстання вдалося спастися. Героїчна поведінка Дж. Брауна на суді, спокійна мужність, з якою він сприйняв смертний вирок і прийняв смерть, справили сильне враження на

багатьох американців. Широку популярність отримали написані у передсмертній записці останні слова Дж. Брауна: *«Я, Джон Браун, тепер абсолютно впевнений, що тільки кров змиє злочини цієї гріховної країни. Я даремно раніше тішив себе думкою, що цього можна досягти без великого кровопролиття»* [69]. Звістка про страту Дж. Брауна викликала бунт рабів у штаті Міссурі, який був жорстоко подавлений. На захист пам'яті відважного фермера виступив американський письменник-мислитель Г.Д. Торо. Він організував мітинг, на якому, зокрема, сказав, що Дж. Браун і ті, хто пішов із ним на смерть – були найкращими із людей.

«Аболіціоністська література (лат. Abolitio – скасування) – література 30–60-х XIX ст. у США, пов'язана із суспільно-політичним рухом за визволення негрів від рабства напередодні і під час громадянської війни...» [60, с. 8].

Потужна боротьба проти ганебних, деструктивних явищ у суспільстві, таких як рабовласництво, расизм, сегрегація та дискримінація темношкірих вилилася в суспільно-політичний рух, який набрав обертів у першій половині XIX ст. Основними осередками руху, який з часом буде іменуватися як «аболіціоністський», були такі міста Америки, як Нью-Йорк, Бостон, Філадельфія. Значною подією для демократичного, прогресивного руху США стало заснування Американського товариства, яке спрямувало свої зусилля на боротьбу з рабством (American Anti-Slavery Society). Засновниками цього товариства вважаються Вільям Лойд Гарісон та Артур Тапан.

Нелюдські умови, в яких перебували темношкірі люди, не могли не породжувати протестних дій. І хоча раби були деморалізовані своїм становищем, вони почали демонструвати перші рухи, які підкреслювали їх ідентичність та мали протестний пафос відносно елементарних людських прав. На ранніх колоніальних стадіях існування рабів почнуть з'являтися оповіді рабів, які стануть своєрідним жанром з його певною сюжетною основою: констатація жахливим умов життя рабів, страждання людей, які не так давно ще були вільними. Неоцінений внесок у формування гуманістичних аспектів буття зробив Олаудах Еквіано, якого вважають

першим темношкірим англомовним письменником, що належав до народу іґбо. Він спромігся купити собі свободу і навіть одружитися на білій англійці. Завжди місія визвольного руху трималася на потужних особистостях з неймовірною харизмою та інтелектом. Біографія Еквіано загадкова і неймовірно цікава. Ми ж звертаємося до його праць «Звернення до негрів штату Нью-Йорк» (1787) та «Цікава оповідь життя Олаудаха Еквіано, африканця» (1789). Ці оповіді можна вважати першими кроками темношкірих рабів до пошуку діалогу з американським суспільством, вирішуючи складні расові питання стосовно прав темношкірих людей та їх невизнання білими представниками країни.

У своїх оповідях Еквіано репрезентує себе, як представника культури народу іґбо. Автор оповіді знайомить із місцевістю та культурою країни Бенін (сучасна Нігерія): *«Ми – нація танцівників, музикантів та поетів. Кожна визначна подія – наприклад, переможне повернення з бою чи інше радісне зібрання громади – святкується з танцями під супровід пісень і музики, що відповідають характеру okazji (...). Одяг обох статей не дуже відрізняється – це переважно довгий відріз ситцю чи мусліну, яким обгортають тіло щось подібне до пледа. Його переважно фарбують у наш улюблений синій колір. Барви отримують з ягід, але вони набагато сильніші та яскравіші, аніж ті, які я бачив у Європі. Окрім того, жінки, що належать до знаті, носять золоті прикраси, які з надмірністю одягають на руки й ноги (...). Голова родини їсть окремо, його жінки та раби займають окремі столи. Перед тим як скуштувати їжу, ми завжди миємо руки – взагалі чистота у всіх випадках має для нас важливе значення»* [69].

Як бачимо, у оповідях Еквідо відчувається переконливий акцент щодо високого загального розвитку темношкірих людей. Сам оповідач грає на музичному інструменті (валторн), постійно опановує Біблію, добре володіє перукарським ремеслом. Еквідо знайшов можливість купити собі свободу. Він повернувся до Англії і присвятив своє антирабовласницькій діяльності.

Дії аболіціоністів були дуже сміливими, адже економіка Америки, особливо її Південь, трималися на рабській силі. Подібна прогресивна боротьба була небезпечною, але знаходилися сміливі люди з аболіціоністськими поглядами, такі як, наприклад, релігійний проповідник Джон Вулмен, який свого часу був капітаном корабля й перевозив темношкірих рабів. Він покаявся у своїх гріхах проти людяності та став на захист поневолених людей.

Засновник легендарної «Підпільної залізниці» Джон Ньютон зміг визволити до тисячі рабів, він також напише гімн «Чудова Благодать» («Amazing Grace», 1779), який протестанти виконують і зараз. Доволі є дивним, що автор тексту не спрямував свої думки конкретно на боротьбу проти рабства в країні, він подивився на це явище крізь призму суто християнських постулатів: позбавлення від відчаю, бо відчай – це гріх, втрата віри в Бога та зневіра в себе, як особистість, тому вихід із заплутаних життєвих соціально-політичних ситуацій він знаходить у слові Господньому:

Словам Господнім вірю я,

Моя вся сила в них:

Він – справжній щит,

Він – частка моя

На всіх шляхах моїх

[112 *Basker*].

Він був переконаний: якщо люди почнуть мислити категоріями божественними, біблійними, християнськими, то світ автоматично зміниться на краще. Джон Ньютон залишався вірним принципам християнства до останнього подиху. За декілька днів до смерті, майже втративши зір, проповідник говорив: *«З власного досвіду мені відомо, що я ні на йоту не можу змінити Божого плану, а навіть якби і міг би, то тільки зіпсував би його... Дорогі друзі, я втрачаю пам'ять, але все ще чудово пам'ятаю, який я великий грішник. І ще ніколи не забуду, наскільки великий Спаситель Ісус Христос!»* [68].

Це перша антологія поезій про рабство в Америці (редактор Джеймс Баскер). У книзі міститься понад чотириста віршів, які належать двомстам п'ятдесяти поетам. Тут знаходяться жіночі поезії – 40 поетів-жінок аболіціоністок, більше двадцяти афро та афроамериканських поетів. Антологія містить поезії знаменитих митців слова, таких як Дж. Драйден, Д. Дефо, В. Блейк, Р. Бернс, В. Вордсворд, С. Кольрідж.

Для читача може бути несподіванкою те, що ці письменники, поети, драматурги так драматично-переконливо звертаються до людського серця, до свідомості громадян Америки та інших країн, де панує рабовласницька державна система.

Особливу увагу ми звертаємо на американського поета Генрі Лонгфелло, відомого як автора «Пісні про Гаявату». Але цього разу ми звернемо увагу на його аболіціоністські устремління – поетичний цикл «Поезії про рабство» (1842). Вірш «Раб на сумнім болоті» :

З неволі втікши, негр у багні
 На Сумнім Болоті заляк.
 Він ясно бачив ватри нічні
 І чув подекуди кінські ступні
 І далекий гавкіт собак.

Де оситняг, очерет, і туман,
 І світляків рої,
 Де мох сосні підперізує стан,
 Де кедри й джгути отруйних ліан
 Із плямами, як у змії;

Там, де й пройти ніхто б не посмів,
 Куди не сягнув би й зір,
 Де страшно дерен під ним двигтів,
 Він ліз поміж трав густих та кущів,

Як дикий, загнаний звір.

Старий, слабий, худий, як стебло,
 Із шрамами на виду;
 Знак рабства в'ївся йому в чоло,
 І руб'я на плечах його було
 Як пам'ять про глум і нужду.

Раділо все живе на землі,
 І сонце сяяло з хмар,
 І скрізь мелькали білки в гіллі,
 І славили навіть пташки малі
 Свободи безцінний дар.

І тільки він у путах раба,
 І тільки в нього цей страх,
 Бо впала, як Каїнова клятьба,
 Як ціп, на нього Доля сліпа –
 І втоптала його у прах! [62].

Переклад В. Мисика

Оповіді про рабство набули відчутного поступу, вони стали своєрідним фундаментом для подальших жанрових модуляцій. Так, Дуглас Фредерік, колишній раб, став одним із лідерів аболіціоністського руху. Його зусилля в літературі, політичній боротьбі за права рабів зробили цю особистість відомою в широких американських колах. Дуглас Фредерік написав декілька мемуарів, спираючись на свій досвід, перебуваючи в статусі раба. Свої поневіряння він представив у «Повісті про життя Фредеріка Дугласа, американського раба» (1845). Автор тексту підкреслює автобіографізм твору, адже ім'я автора і персонажу мемуарів співпадають. Містер Дуглас майже документально пише про місце свого народження, називає імена рабовласників, описує їх злочини.

Приміром, він розповідає як рабовласник пристрелив раба, який не виконав робочу норму, або інший плантатор розбиває батою голову рабу, який ненавмисно потрапив на сусідню територію плантації. *«Щиро і щиро сподіваючись, що ця маленька книжка може зробити щось для того, щоб кинути світло на американську систему рабів і прискорити щасливий день звільнення мільйонів моїх братів у зв'язках – вірно покладаючись на силу істини, любові та справедливості, для успіху в моїх скромних зусиллях – і урочисто пообіцявши себе заново священній справі, – Я підписуюся*
ФРЕДЕРІК ДУГЛАС. ЛІНН, мес., 28 квітня 1845 р. КІНЕЦЬ» [36].

1.2. Вплив афроамериканської публіцистики та художньої літератури ХХ ст. на формування антирасистських поглядів : гуманістичні тенденції

Зусилля аболіціоністського руху принесли свої плоди. 1 січня 1863 року шістнадцятий президент США Авраам Лінкольн підписав прокламацію стосовно звільнення рабів. Із-за опору Південних штатів вона набула юридичної сили тільки після завершення Громадянської війни в США (1861–1865).

Прогресивні рухи американців підсилювалися афроамериканською літературою, яка формувала як етнічну самосвідомість темношкірих («небілих») американців, так і впливала на прогресивні погляди білих американців. Перша половина ХХ ст., 1920–1930-ті роки, пов'язана з так званим «Гарлемським ренесансом» – потужним культурним рухом, який очолили найталановитіші афроамериканські митці слова, художники, музиканти. Своім культурним центром афроамериканці обрали район Нью-Йорку Гарлем. Серцем Гарлемського ренесансу 1930-х років був театр «Аполло». Потужний культурний рух афроамериканців призвів до руйнування негативних стереотипів у бік темношкірих мешканців Америки. З цього періоду почав формуватися образ талановитого, екзотично-самобутнього, освіченого та рівноправного представника американського суспільства. Але ж

до подолання расистських настроїв Америці ще доведеться пройти довгий складний шлях.

Мультикультурна література США несе в собі потужний заряд творчої енергії, яка базується на своєрідній, унікальній, екзотичній ментальності афроамериканців. Афроамериканська (негритянська) література глибоко вросла своїм корінням у творчу парадигму чорношкірих рабів. Завдяки багатостраждальному досвіду цього народу, творчість афроамериканців насичена драматичними колізіями та психологічною напругою. Незважаючи на нелюдські умови існування, цей народ мав намір зафіксувати унікально-трагічний життєвий досвід, а також зберегти свою культурну ідентичність через пісенні та танцювальні жанри, до того ж серед темношкірого народу з'являлися інтелектуали, які були здатні вербальними засобами фіксувати все, що стосується життя цього народу в усіх його проявах.

Починаючи з XVII та по XX ст. темношкірі раби, відчуваючи зв'язок зі своїми пращурами, які жили на африканському континенті, відтворили, виносили в собі зразки народної музики, що викликали інтерес не тільки в американському суспільстві, але й у європейському культурному просторі. Такі жанрові зразки чорношкірих рабів, як спірчуелз, госпелз, блюзові варіації, безліч народно-ритуальних пісень. Специфічною рисою цих жанрів є той факт, що всі вони несуть неймовірний емоційний градус, все проходить крізь сльози, біль страждаючої душі.

Певні стадії розвитку афроамериканської національної традиції в умовах неволі набули таких потужних змістовних морально-етичних та релігійно-філософських аспектів, що вони проявилися в період з моменту скасування рабства до історичного етапу, який мав відношення до відміни Закону про сегрегацію та появу низки Законів, які урівнювали права білих та небілих людей у США.

Прагнення афроамериканців до інтегрування в американський простір, намагання довести своє право стати справжніми громадянами великої країни.

Важливою подією для Америки стала поява антології «Новий негр : інтерпретація» (1925; редактор А. Локк). На відміну від перших оповідей африканців-рабів, де вони вели розмову з позиції пригніченого раба, тепер з'являються афроамериканці як носії нової свідомості: зникає наліт меншовартості, формується концепт гордості за приналежність до афроамериканської культури та відданості своїй расі. *«Нові художні образи – міський негр, трагічні мулати, нова чорношкіра жінка, негритянська буржуазія; нові локуси – місто, вулиця, клуб, більярдна; нові теми – колективна травма рабства та спосіб її опрацювання, завдання митця, міське життя афроамериканців – сприяли формуванню нового расового стереотипу негра»* [105, с. 82].

Наступним якісним етапом у боротьбі з расовою нерівністю вважатиметься період 1960–70-х років – це пора так званої афроамериканської (негритянської) революції, коли почалося інтенсивне вивчення культури чорних, їх історії, опанування «забутого минулого», введення у науковий обіг пластів маловивченого матеріалу. В ці роки діячі афроамериканської культури – письменники «нової хвилі», такі як У.Е. Дюбуа, Л. Х'юз, Р. Райт, Р. Еллісон, Дж. Болдуїн, Л. Хенсбері, стали наполегливо задаватися питанням: хто ми такі? Яким є духовне обличчя темношкірого американця? Яка його природа?

Одним із наріжних протиріч суспільного устрою Сполучених Штатів протягом усіх післявоєнних років була проблема расової дискримінації і боротьби афроамериканського народу за повноправну участь у житті нації. У творчості американських письменників як білошкірих, так і темношкірих можна вбачати своєрідний літопис цієї боротьби, кульмінація якої припала на 1960-ті – першу половину 1970-х років.

Рух темношкірих американців не був однорідним: він визначався різноманітністю цілей та ідейної орієнтації, методів та форм боротьби, складом його учасників. Всі ці тенденції були пов'язані з однією із двох основних течій суспільної думки чорних американців – сепаратиському або інтеграціоністському. Значна кількість учасників руху знаходилася під

впливом ідеології чорного націоналізму, а також «расизму навпаки». Саме такий тип афроамериканця, який пишався своїм кольором шкіри та своїм славетним африканським минулим, рішуче добивався «свободи зараз», але одночасно сповідував тотальну ненависть до «білого світу». Подібна ситуація мала сепаратистський нахил.

Для тисяч афроамериканців наступ «бунтівних 60-х» означав докорінні зміни ціннісних орієнтацій. Якщо попередні покоління боролися за право увійти до американського суспільства нарівні зі своїми білими співгромадянами, то афроамериканець 1960-х часто не бажав «інтегруватися у палаючий дім», яким уявлялась йому західна цивілізація. Акцент в пріоритетах афроамериканця переноситься з протесту проти дискримінації та сегрегації на утвердження власної, альтернативної білому суспільству системи цінностей. Голос афроамериканця звертається до членів чорного суспільства. Така «зміна віх» не могла не відбитися на підході до однієї із кардинальних проблем психології, суспільної думки та мистецтва чорних американців ХХ століття – проблемі знайдення ними адекватної самосвідомості, становлення американця як особистості, якій необхідно майже заново конструювати своє власне «я». Тобто ми можемо визначити ще одну течію – антиінтеграціоністську.

Завдання, яке полягало у знайденні особистісного світосприйняття, завжди ускладнялося для чорних американців необхідністю подолання протиріччя між «негритянським» та «американським» – та «подвійна свідомість», сутність якої розкрив прозаїк, історик, соціолог, публіцист, громадський діяч, педагог У.Е.Б. Дюбуа у своїй знаменитій книзі «Душі чорних людей» (1903): *«... відчуття, що завжди дивися на себе чужими очима, що завжди вимірюєш свою душу міркою того світу, який спостерігає за тобою з насмішкуватим презирством і жалістю. Завжди відчуваєш цю подвійність – ти і американець і негр; дві душі, два способи мислення, два непримиримих прагнення; два ворогуючих ідеали в одному темному тілі, яке*

давно б розірвалося на частини, якби не жила в ньому якась уперта сила, яка скріплює його докупи» [71, с. 125].

Прогресивні тенденції щодо можливості консолідування американського суспільства не з'явилися раптово, це результат боротьби з расизмом багатьох поколінь як громадсько-політичних діячів, так і письменників. Ця боротьба не припинялася і в 60–70-ті роки. Загострення расової проблеми в Америці у цей період призвело майже до одночасного виступу певної кількості письменників різних жанрів з протестом проти ідеології та практики білого расизму.

У 1959 році на Бродвеї вперше була поставлена п'єса негритянської авторки Лорейн Хенсберрі «Родзинка на сонці». Вона мала шалений успіх: гурток нью-йоркських театральних критиків присудив їй престижну премію за «кращу п'єсу року». Л. Хенсберрі своєю п'єсою проголосила прорив негритянської драматургії на загальнонаціональну сцену. З цього приводу Дж. Болдуїн сказав: *«Ніколи до цього за всю історію американського театру зі сцени не лунала настільки оголена правда про життя чорних» [126, с. 275].* Задум своєї п'єси Л. Хенсберрі визначає як зіткнення американської родини з гендлярськими ідеалами суспільства. Якщо взяти суто зовнішній шар дії п'єси, то це – історія переїзду негритянської родини в новий будинок, розташований у «білому» кварталі Чикаго. Основою сюжету послугували реальні обставини сімейної історії самої Л. Хенсберрі. На початку 30-х років її батько орендував будинок у "білому" кварталі Чикаго, після чого його стали переслідувати та залякувати місцеві расисти. Мати Л. Хенсберрі змушена була певний час чергувати на ганку з гвинтівкою в руках, охороняючи своїх дітей. Батько звернувся до суду, щоб вирішити конфлікт, і після тривалого розгляду справи суд ухвалив, що родина Хенсберрі повинна залишити «білий» квартал. Погрузивши речі на вантажний автомобіль, Хенсберрі евакуювались, однак через деякий час батько, накопичив грошей, купив будинок неподалік від кварталу, і його родина остаточно вирвалася із чорного гетто.

У п'єсі зав'язкою слугує повідомлення про те, що після смерті чоловіка Ліна Янгер отримує страховку на десять тисяч доларів. Її син Уолтер хотів би використати її на свій розсуд, відкрити винний магазин, започаткувати власну справу. Але мати купляє новий будинок у районі Клайберн-парку, де селяться тільки білі. Мотив мрії, «завтра», незмінно живив афроамериканську літературу починаючи з епохи рабства. У Л. Хенсберрі ми читаємо: «... така, видно, божя воля, щоб у негра не було нічого окрім мрії» [74]. Це слова померлого батька, старшого Уолтера Янгера. Расова проблема безумовно присутня в п'єсі, але вона вирішується без будь-якої нав'язливості та немотивованого розпалювання пристрастей.

При появі п'єси критики одностайно визнали її високохудожні якості, але по-різному сприймали її глибинний смисл. Дехто побачив його у проповіді «інтеграціонізму», «вростання» темношкірих у біле суспільство. Але ми вважаємо, що її задум набагато серйозніший. На прикладі родини негрів Янгерів, вона ставить проблему загально американського звучання, змушує своїх героїв вирішувати, що важливіше: матеріальне чи моральне, гроші чи людська гідність. Уолте Янгер вважає спочатку, що гроші всесильні, що вони – всьому основа. Але мати виправляє його: не гроші, а людина.

На початку 60-х років вийшли романи Ерскіна Колдуелла «Дженні» (1961) та «Ближче до дому» (1962), романи Харпер Лі «Убити пересмішника» (1961) та Карсон Маккаллерс «Годинник без стрілок» (1961). Ці твори послуговували нібито сигналом до активного опанування негритянської теми, і ця обставина дозволила Джоню Стейнбеку заявити у 1964 році: «Негритянська революція – найважливіше, що відбувається зараз у житті та літературі» [88, с. 275]. Так, у романі Е. Колдуелла «Ближче до дому» загострюється вже знайома колізія: мулатка Джозіна кидає рішучий виклик поліціантам містечка Пальмира, які шукають будь-яку нагоду, щоб посадити її за ґрати. Також рішуче діє і її наречений «молодий добродій» Харві Браун, якому, нажаль, не пощастило уникнути помсти расиста. У цьому романі, як і в романі «Дженні», зовнішній драматизм поступається місцем глибинному художньому

зображенню протиріч американського суспільства, паростків протесту, здатності до опору. Образи жертв стають значнішими. З'являються принципово нові риси в трактуванні расової проблеми – соціальна загостреність конфліктів, переконливе розкриття класової зацікавленості в збереженні негритянських гетто в містах і дешевої робочої сили на плантаціях Півдня.

Письменниця Х.Лі у романі «Убити пересмішника» викриває ганебний наслідок соціальних стосунків, що склалися в США в період рабовласництва. В основі сюжету – суд над афроамериканцем Семом Робінсоном, несправедливо звинуваченому в насильстві щодо білої жінки. Адвокату Аттикусу Фічу, людині, далекій від забобонів своїх земляків, вдається відтягнути нехайну розправу. Однак кінець Сема визначений – доказів ніхто не шукає, колір шкіри – переконливий аргумент провини. З великою достовірністю зображує романістка картини життя, в основу якого покладена нелюдська мораль расизму. Однак «Убити пересмішника» не тільки протест проти расистських звичаїв. Атмосфері зла, якою насичені сторінки книги, протистоїть світле ліричне начало.

Розповідь у книзі йде від імені Джин-Луїзи, яка згадує роки свого дитинства, коли всі її звали Оченястик. Саме вона, восьмирічна дівчинка, стає свідком мракобісних подій, про які розповідається в романі. Безумовно, свідомість дитини безсила сприйняти дійсний смисл того, що відбувається, однак інтуїтивно дівчинка відчуває фальш і несправедність оточуючого її життя. Оченястик наділена талантом правди і любові, її душевна чистота висловлює гуманістичний ідеал талановитої письменниці. Невипадково Х. Лі говорила, що без любові життя безглузде і небезпечне.

Аналогічне місце в ідейно-композиційній структурі роману Карсон Маккаллерс «Годинник без стрілок» було відведено колоритному образу молодого людини Шермана П'ю, якого оточуюче середовище прозвало «синьооким негром». Гірка доля Шермана – наслідок не тільки особливих обставин його народження, але й пануючої в південних штатах расової

нетерпимості. Соціальні та антирасистські мотиви складають головну ідейно-тематичну лінію цього роману.

У 70-ті роки тема расизму в художній літературі США не втрачає актуальності, до того ж, вона певним чином трансформується: набуває філософічності, з'являється ідея збереження Америки для нащадків, сюжети тяжіють до історичних екскурсів. Так, роман Тоні Моррісон «Найблакитніші очі» (1970) розповідає про трагічну долю юної героїні-негритянки, яка з дитинства мріяла про сині очі та світлу шкіру, наївно вважаючи, що саме за цих умов людина може стати щасливою та успішною. Чисельні випробування, серед яких смерть її маленького сина, психічно руйнують героїню, і її єдиною втіхою залишається думка про «найблакитніші очі».

Головним об'єктом творчості Дж. Болдуїна є особистість, яка повинна адаптуватися в умовах неволі та відсутності елементарних громадянських прав для конкретних верств американського населення. У повісті Дж. Болдуїна «Якби Білл-стріт могла б заговорити» (1974) молодій афроамериканці Клементині спасти коханого від судового переслідування та в'язниці, в яку він попав по несправедливому звинуваченню, допомагають не тільки темношкірі, але й друзі-білі, і їх сумісна боротьба завершується успіхом. Тобто, письменник з оптимізмом дивився в майбутнє. І таку хворобу, як расизм, він закликає лікувати всім гуртом – білим і небілим людям. Повість Дж. Болдуїна «Якби Білл-стріт могла заговорити» перейнята палким патріотизмом. Письменник не забуває про «своє», але в повісті немає відчуття національної відособленості, зверхності, неприязні до «чужих», всякої засліпленої зосередженості на «своєму» як винятковому і піднесеному над усе інше.

Важливим змістовним критерієм високохудожнього твору є наявність у ньому гуманістичного потенціалу. Тема боротьби з рабством концентрує в собі важливі складові цього поняття. Роман Гаррієт Бічер-Стоу, який вивчається в 6 класі, здатний доповнити ідейно-психологічну складову повісті Дж. Болдуїна «Якби Білл-стріт могла заговорити», а саме – допомогти

побудувати генеалогічну модель аболіціоністського руху в контексті гуманістичних надбань суспільства певного історичного періоду. Цей історико-літературний матеріал здатний до адаптації в сучасних світових проблемах, які стосуються свободи народу, людської гідності та розвитку духовної культури.

У 1954 році Верховний суд США прийняв рішення про відміну сегрегації в більшості вищих навчальних закладах, суспільних установах і на транспорті. Це рішення негативно було сприйняте на Півдні, де афроамериканцям було відмовлено в елементарних громадянських правах.

Соціопсихологію руху проти расової дискримінації багато у чому висловив роман афроамериканського письменника Ралфа Уолдо Еллісона «Людина-невидимка» (1952). Негр у Америці, стверджував Еллісон, позбавлений громадянських прав, це людина невидима, неіснуюча, з точки зору американської демократії. Письменник намагається донести суспільству банальну думку – афроамериканець також є людиною. Роман витримав 37 видань і був перекладений п'ятнадцятьма мовами світу.

Письменники, про яких йдеться у попередньому підрозділі, є продовжувачами гуманістичних ідей в американській літературі 1960 – 70-х років. *«Гуманізм (лат. humanus, від homo: людина) – потужний інтелектуальний напрям у антропоцентризмі, притаманний добі Ренесансу, іноді ототожнюваний з нею, сформований в Італії XIV–XV ст. і поширений в інших країнах Європи. Термін запроваджений німецьким просвітителем Ф. Нітхаммером (1808). Гуманізм виник як цілісна світоглядна система внаслідок вивчення самодостатньої, усвідомленої людини, як заперечення всього, що призводить до її відчуження. Основним джерелом формування гуманізму була антична класика»* [60, с. 246]. Гуманізм зароджується на підґрунті взаємовиключних начал, наприклад, расизм – гуманізм. Гуманізм завжди виступав в історично-конкретному наповненні. Існує й таке поняття, як революційний гуманізм. Він був породжений новою мораллю і захищав право на революційне насилля в ім'я щастя мільйонів. Особливо плідним, на

наш погляд, є розгляд проблеми гуманізму в творчості митців слова того покоління, яке виросло в умовах формування значною частиною населення "філософії" людиноненависництва, витримало перевірку своїх принципів у запеклій боротьбі з расизмом, і таким чином отримало особливі права в роздумах про людину. Можливо, саме такі драматичні історичні події формують конструктивне зростання людського «я», цілісну модель особистості з її неповторним стилем існування.

Звернемося до світоглядних систем афроамериканських письменників, переконаних у цінності людини з її інтелектуальними, духовними та матеріальними потребами, з її правом на особисте щастя, у необхідності розбудовувати життя за критеріями розумності.

Що мається на увазі, коли говориться про необхідність гармонізації життя та посиленні гуманістичних тенденцій? Це ті складові, які здатні зрушити життя з негативних соціальних рейок. Люди, знепритомніли від ексцесів 60-х років, тому прагнули порядку та спокою. 70-ті роки – це також період потрясінь та падінь: потужний загальнонаціональний рух проти війни у В'єтнамі, боротьба чорного населення та інших національних меншин (індійців, пуерторіканців та ін.) за громадянську рівноправність, інфляція, дорожнеча життя, зростання безробіття. Тобто сама соціально-політична ситуація спонукала суспільство зберегти себе від руйнуючої сили дисгармонії. Резерви гармонічного потенціалу негритянської літератури таїлися в негритянському фольклорі. Так, американський фольклорист Гарольд Курлендер склав збірку африканських казок «Барабан короля» [59]. Його перу належать декілька збірок з африканського, гаїтянського та індонезійського фольклору. Особливу увагу слід звернути до такого різновиду негритянської народної пісні в США, як спіричуелс (spirital – духовний, релігійний). Вони склалися під час рабства неграми-рабами. Дослідники зацікавилися спіричуелс лише після Громадянської війни 1861–1865 років. (Перша збірка «Пісні рабів у США» була складена У.Ф. Алленом, Ч.П. Уейром та Л.М. Гарсоном у 1867 році). Згодом спіричуелс отримали світове визнання як

своєрідний сплав культури африканських негрів, привезених в США в якості рабів, і європейської культури, поєднання народної пісні з псалмом. Теми спіричуелс – різноманітні епізоди з Біблії, єдиної книги знайомої неграмотним рабам. Однак у релігійні сюжети раби вкладали свій зміст, езоповою мовою біблійних образів висловлюючи свої почуття та прагнення. Спіричуелс просякнуті ненавистю до гнобителів, у них з великою художньою силою висловлена психологія народу, який прагне свободи. Як правило, написані тонічним віршом; характеризуються мелодичними повторами строк або цілих груп строк при бажанні використовувати мінімальну кількість слів. Художній вплив спіричуелс посилюють яскраві мелодії, наповнені почуттями та внутрішньою силою. Вони вплинули на американську поезію, революціонізували мистецтво танцю, стали основою нового виду музики – джазу. У афроамериканських письменників, які представляють народ, для якого релігійна громада довгий час слугувала єдиною формальною організацією. Залучення до християнства інколи зображується як можливий вихід із самотності (роман Дж. Болдуїна «Іди й віщуй з гори»). Своєрідну комунікативну функцію виконує в негритянській літературі музика – і знов слід згадати Дж. Болдуїна з його оповіданням «Соні блюз», романом «Інша країна», а також теоретичні статті та есе про музикальну культуру, зокрема про джаз Р. Еллісона.

На відміну від письменників екстремістського складу, таких як прозаїк Джон Кілленс або драматург і поет Лером Джонсон, Джеймс Болдуїн прагне поєднати своїх героїв у річищі загально американського культурного і соціального досвіду; для нього вони в першу чергу його співгромадяни-американці, а вже потім – уособлення специфічного соціально-расового «питання». Якось Натаніель Готорн скаржився, що в його країні немає власних таємниць і тіней. Таємниці та тіні – це щось спільне, що об'єднує минуле, або, інакше кажучи, – національна свідомість. Вона формується у суспільстві поруч з моральними засадами. Згадаємо книжку Дж. Гарднера «Про моральність художньої літератури» (1978), в якій він, з одного боку,

критикував формалістичну спрямованість, відірваність від життя новітнього модернізму, а з другого – стверджував життєдайну гуманістичну функцію художнього слова, народженого, щоб нести людству світ добра і краси, збіглася з поворотним моментом в розвитку свідомості нації. Моральність стає предметом роздумів і стверджується як нагальна потреба суспільства і його духовної культури. Тоді ж інший видатний письменник США Дж. Болдуїн підкреслював, що моральний рівень світу, в якому ми живемо, падає. *«Я вважаю більшість так званих авангардистських творів надто тривіальними. Якщо відсутня моральна проблема, то немає про що писати. Я старомодний письменник і будь-що хочу змінити світ. Чого я хочу домогтися? Радощів, любові, милосердя. Кінцевим є ось що: ви пишете, щоб змінити світ, твердо знаючи, що ви цього не можете... І якимось чином... ваша заклопотаність однією людиною починає змінювати світ. Світ змінюється відповідно до того, як люди ставляться до нього. І якщо вам пощастило зрушити хоча б на міліметр спосіб, яким людина або люди сприймають реальність, тоді вважайте, що ви можете змінити її»* [11, с. 179]. Заклик до моральності відповідав потребам Америки. Дж. Болдуїн та Дж. Гарднер звертаються до демократичних першоджерел більшості трудової Америки, засуджуючи спотворені до своєї протилежності її поняття і звичаї. Власне, американська література завжди була зосереджена на проблемах моралі, а щодо середини ХХ віку, то наголос на них був настільки характерним для західної літератури, що і весь цей період деякі дослідники називають «моральним реалізмом». Безумовно, саме цей напрям і сприяв гуманізації суспільства, втілюючи дух гармонії в американське середовище.

У Америці також виникла проблема, пов'язана з трагічною самотністю людини. Власне, вся американська література ХХ століття – це розповідь про самотню людину, про її трагічне відчуження і спроби подолати його – мужністю, добротою, любов'ю, спільним минулим. Головним надбанням американської літератури 60–70-х років ХХ століття, її суб'єктом і об'єктом стає людська індивідуальність. Через неї «пропускається», нею апробується

доба, економічні, політичні, суспільні інституції, моральний клімат, спосіб життя. Підґрунтям окремого особистого життя стає процес відчуження, що, розпочавшись в економіці ще минулого століття, протягом ХХ століття розповсюджується на інші сфери, поступово проникаючи в найглибинніші людські взаємини, в найособистіші стосунки. Саме він висуває кардинальні філософські проблеми екзистенції, ідентичності людської особистості, трагічності людського буття, позбавленого цілісного гармонійного світосприйняття, цілющої єдності індивідуальності із світом, з суспільством, з іншою людиною.

На цьому фоні проблем, досить важливою слід вважати расову дискримінацію. Прагнення діячів руху «африканізувати», «колективізувати» психологію чорних американців були цілком підтримані представниками «чорного театру», який існував серед інших видів чорного мистецтва 1960 – 70-х років. Театр як мистецтво має яскраво виражену колективну природу. Негритянський театр цього часу був особливо піддатливий до ідеї відродження «колективного начала» театру тому, що однією із його першорядних завдань було об'єднання афроамериканців у спільному переживанні.

Отже, одним із шляхів «африканізації» свідомості чорних американців діячі «нового чорного мистецтва» вважали втягування їх у своєрідну релігійно-художню діяльність – ритуал. Ритуал сприяв об'єднанню чорних американців на підставі расової спільності, з його допомогою ідеологи руху сподівалися відродити в них міфологічне світосприйняття. Колективна релігійна церемонія, здатна викликати духів предків і богів, виступала як найпотужніший прояв сили і розуму нації. У семидесяті роки ХХ ст. творчість Дж. Болдуїна збагачується новою темою: спасіння та збереження Америки для нащадків. Ця тема стає головною в повісті «Якби Бійл-стріт могла заговорити» (James Baldwin «If Beale Street Could Talk», 1974, російський переклад 1975), в якій батьки, зрозумівши, що у смерті є «багато обрисів», виступають на захист

своїх дітей, допомагають їм перемогти страх і усвідомити, що гармонія та смисл життя зароджується в єдності знедолених.

Назва твору – це своєрідна алюзія на масові зіткнення ірландського та чорношкірого населення на вулиці Beale Street (1866) в американському місті Мемфіс. Тоді звинуватили чорношкірого хлопця у вбивстві ірландця, після чого почалися погроми з метою помсти: ірландські іммігранти почали вбивати афроамериканців та знищувати їх поселення. Відома пісня Вільєма Хенді «Beale Street Blues» як раз і відображає події тієї різанини. Саме фразу для назви свого твору та головної ідеї письменник взяв із цієї пісні. Дж. Болдуїн попереджає, що історія може повторитися, але подібні ганебні явища не припустимі у цивілізованому суспільстві.

У повісті Дж. Болдуїна «Якби Бійл-стріт могла заговорити» йдеться про чисту та самовіддану любов юнака Фонні та дівчини на прізвисько Тіш: *«Я знаю, що при хрещенні мені дали ім'я Клементина... Так ні! Я для всіх Тіш!»* [12, с. 11]. Фонні теж переінакшили: *«...при хрещенні йому дали ім'я Алонсо. ...Так ось ні, він у нас з дитинства Фонні. А насправді він Алонсо Хант»* [12, с. 12]. Фонні і Тіш знайомі з раннього дитинства. На вулиці їх прозвали Ромео та Джульєтта. Однак, повість «Якби Бійл-стріт могла заговорити» не тільки про красиву любов, але, водночас, про весь афроамериканський народ, його давню драму та його непохитну здатність все переносити та долати не поступившись національною гордістю та духовною своєрідністю.

Відтворюючи рух звичайного життя простих людей, письменник аніж не обмежується описом побуту, він ставить гострі проблеми громадянської самосвідомості. В повісті лунає переконаність у необхідності послідовної боротьби громадян США – незалежно від кольору шкіри – за рівні права, якою б тяжкою та тривалою ця боротьба не була б, віра в солідарність усіх людей доброї волі, в перемогу соціальної справедливості.

Незважаючи на те, що герої пережили багато випробувань, ми можемо впевнено заявити – любов Фонні і Тіш є щасливою і радісною. Їх любов

мужніла в боротьбі з бідною, допомагала вижити і відстояти життя, щастя, майбутнє. У творі проглядається процес становлення особистості.

Повість написана від імені юної героїні. Вже сама назва – «Якби Біл-стріт могла заговорити» – пояснює головну спрямованість авторської думки: схвильована і сповідальна розповідь Тіш звучить так, як мав би звучати голос афроамериканського народу, коли б він заговорив, коли б у нього "прорізався" дар художнього слова і сила власного голосу. Тобто в тексті відчутна надія на те, що при наявності особистостей будуть і позитивні зрушення в суспільстві.

Вже основна подія, біда, котра стоїть в центрі оповідання, сприймається не як щось випадкове, а як неминуче, як одна з пасток, що чикають у великому місті на афроамериканця від дня його народження. Фонні звинуватили у зґвалтуванні, а могли б звинуватити у крадіжці, пограбуванні – в чому завгодно. Як щось само собою зрозуміле сприймаються персонажами несправедливість і дискримінація, сваволя і насильство, що панують у країні. Дж. Болдуїн робить наголос на тому, як протистояти цим ганебним явищам, як вижити в цих умовах, зберігаючи почуття власної гідності, як відстояти своє право на любов, на життя, на щастя.

Новим і вагомим уявляється образ негритянського народу, що створює Дж. Болдуїн, – насамперед образ Фонні, головного героя, який приваблює не лише своєю людяністю, почуттям власної гідності та природністю поведінки, а й своїм прагненням до творчості, твердим моральним стрижнем, любов'ю до праці. *«Він почав працювати поваром у закусочній ...підшукав підвальне приміщення де займався різьбленням по дереву...»* [12, с. 53].

Герої Дж. Болдуїна, як правило, не ідеалізовані, не прикрашені. Вони точно знають, що афроамериканець не може загадувати далі сьогоденного дня, що йому не можна розраховувати на правосуддя. Щоб знайти необхідну для залога суму грошей і визволити свого побратима з в'язниці, вони дозволяють собі красти все те, що погано лежить: коньяк із квартири знаменитої актриси, яка пропонувала Фонні свою підтримку, товари з універсамів – аж до будь-яких дрібниць із приватних будинків. Показуючи

взаємини афроамериканського клану, що виступає мікромоделлю великого братерства людей, автор показує їх людяність, теплоту. Герої постають такими сильними, мудрими, мужніми, що повість місцями підноситься до пафосних висот в утвердженні активного гуманізму. Все це і дає право стверджувати, що Дж. Болдуїну вдалося відтворити справжні образи свого народу в усій їх складності та красі.

Як відомо, в центрі образу стоїть зображення людського життя, яке показується в досить індивідуалізованій формі, але в той же час, воно несе у собі узагальнююче начало, яке дозволяє читачу вгадувати за ним ті закономірності життєвого процесу, які формують людей саме такого типу. Так, у повісті Дж. Болдуїна «Якби Білл-стріт могла заговорити» Фонні і Тіш – індивідуальності, але в них, в той же час узагальнені риси кращих представників афроамериканського народу, які прагнули гуманним шляхом досягти гармонійних взаєностосунків у суспільстві. Також показані й родини цих закоханих молодих людей. У Фонні є мати (місіс Хант), батько (Френк Ханк) та дві сестри (Андрієнна та Шейла); у Тіш – мати (Шерон /Риверс/), батько (Джозеф) та сестра (Енестіна). Наявність такої образної системи твору дає змогу краще відчувати душу афроамериканського народу, підкреслити, що він також прагне щастя й добробуту, як і народ білого кольору шкіри. Афроамериканці хвилюються за своїх дітей, і ці хвилювання часто призводять до сварок у родинях, тому що нервова система постійно перебуває в напрузі: відчуття меншовартості, постійні переслідування поліції, тяжкий матеріальний стан. Батьки двох родин Джозеф і Френк *«працюють понаднормово й по дві зміни»* [12, с. 162].

Але Дж. Болдуїн, хоче переконати читача в тому, що не всі люди «хворіють на расизм». Наприклад, адвокат Хейуорд намагається допомогти визволити Фонні із-за ґрат, який опинився там через наклеп. Адвокат розуміє, що він не отримає «ні вдячності, ні суспільного визнання» [10, с. 161]. Коли місіс Шерон, майбутня теща Фонні, відправилася у далеке Поерто-Ріко (місто Сантурс), щоб знайти місіс Роджерс, яка знаходячись у складному

психологічному стані, звинуватила Фонні у її зґвалтуванні, – то Хейуорд всіляко допомагав місіс Шерон виконати цю нелегку справу. *«...Хейуорд поставився до неї дуже уважно і попідкувався про те, щоб забронювати для неї номер у пристойному готелі і з гідною репутацією»* [12, с. 185]. Тут ми спостерігаємо ознаки літератури "нової хвилі". В багатьох епізодах повісті, яку ми аналізуємо, переконливо показано Дж. Болдуїном зростання громадської свідомості людей незалежно від расової приналежності. Молодій негритянській парі, що потрапила в біду, – початківцю-скульптору Алонсо-Фонні та його подрузі Тіш – приходили на допомогу люди з різних верств населення багатонаціонального Нью-Йорку. Це пуерторіканці і євреї, італійці й англосакси, без втручання яких не могла б щасно скластися доля Фонні, звинуваченого в зґвалтуванні.

І хоча в болдуїнівському творі чимало епізодів, які свідчать про жорстокі умови життя небілих людей, але неможна сказати, що стан афроамериканців у США на момент публікації повісті Дж. Болдуїна не змінився на краще. Син кравця Фонні має можливість зайнятися таким мистецтвом, як різьбярство; батьки Тіш, у минулому носій та офіціантка, вже п'ять років живуть у новому будинку, який побудовано на місці знесених гарлемських нетрів. Дж. Болдуїн прагне включити своїх героїв у потік загальноамериканського культурного і соціального досвіду; для нього вони, в першу чергу, співгромадяни-американці, а вже потім – уособлення специфічного соціально-расового «питання».

Найбільш примітною та несподіваною особливістю повісті Дж. Болдуїна *«Якби Бійл-стріт могла заговорити»* є її благополучна розв'язка, той самий *«щасливий кінець»*, від якого давно вже відвикла література критичного реалізму в Сполучених Штатах. Символічним можна вважати фінал повісті: у Тіш і Фонні народжується немовля. Народження людини – незмінний символ надії та пробудження закам'янілих, завмерлих душ, що втратили віру в майбутнє. *«Фонні працює з деревом, камінням, насвистує, посміхається. Ідесь далеко, але все ближче й ближче відчувається плач, плач, плач, плач, плач,*

плач, плач, плач, плач дитини, точно вона задумала пробудити мертвих» [12, с. 244].

Висновки до першого розділу

Аболіціоністський рух США має тривалу історію. Він згенерував політичні процеси, на які бурхливо прореагувала різножанрова література.

Ми підкреслюємо, що раби не були однорідними за своїми моральними якостями та прагненням до свободи: в серпні 1800 року поблизу Ричмонда (столиця штату Вірджинія) спалахнув заколот під проводом афроамериканця-коваля Габріеля. Майже через тридцять років спалахнуло ще одне повстання афроамериканців, знову в штаті Вірджинія, на чолі якого був африканський проповідник Нат Тернер. На початку 1830-х років у країні зародився рух, спрямований на відміну рабства, яке отримало назву «аболіціонізм»: «(фр. *abolitionisme*, від лат. *Abolitio* – скасування) – громадський рух за скасування рабства.

З січня 1831 року, у Бостоні, по ініціативі поета і публіциста Вільяма Ллойда Гаррісона почала виходити щоденна газета «Визволитель» («*The Liberator*»). Надруковані статті цього видання закликали до негайної відміни рабства. Газета зробила неоціненний вклад у справу згуртованості прибічників аболіціонізму. У 1832 році Гаррісон пішов ще далі, організувавши американське антирабовласницьке товариство, яке до 1840 року нараховувало дві тисячі відділень і більше двохсот тисяч представників цієї організації.

Незабаром з'явилася підпільна організація, яка отримала назву «Таємна залізна дорога». Її учасники створили цілу мережу пунктів явки для афроамериканців-втікачів від Штатів, які межують із рабовласницькими районами, до Канади. У 1830-х – 60-х роках біля шести тисяч афроамериканців отримали свободу. Однією з найактивніших представниць цієї організації була бігла рабиня Гарріет Табмен. За її затримання рабовласники готові були заплатити сорок тисяч доларів.

Проти визволення афроамериканців виступали й найбільш прошарки Америки, які остерігалися конкуренції на ринку праці з боку темношкірих

рабів. Як бачимо, багато було людей зацікавлених у рабовласництві не тільки у Південних, але у Північних штатах. Саме з цих причин аболіціоністський рух набував драматичних ситуацій, багато людей йшли на смерть заради великої ідеї, яка у майбутньому зможе зробити Америку найщасливішою, вільною, демократичною країною світу.

Так, у 1850 році у штаті Вірджинія білий фермер Джон Браун підняв повстання разом із трьома синами, а також афроамериканцями, яким Дж. Браун дарував свободу. Цей сміливець готував заколот задалегідь: вивчав військову справу, досвід партизанського руху в гірських умовах, навіть з'їздив до Європи, щоб познайомитися з історичними місцями, де брав участь у боях Наполеон.

Неоціненний внесок у формування гуманістичних аспектів буття зробив Олаудах Еквіано, якого вважають першим темношкірим англомовним письменником, що належав до народу іґбо. Він спромігся купити собі свободу і навіть одружитися на білій англійці. Біографія Еквіано загадкова і неймовірно цікава. Ми проаналізували його праці «Звернення до негрів штату Нью-Йорк» (1787) та «Цікава оповідь життя Олаудаха Еквіано, африканця» (1789). Ці оповіді можна вважати першими кроками темношкірих рабів до пошуку діалогу з американським суспільством, вирішуючи складні расові питання стосовно прав темношкірих людей та їх невизнання білими представниками країни.

Засновник легендарної «Підпільної залізниці» Джон Ньютон зміг визволити до тисячі рабів, він також напише гімн «Чудова Благодать» («Amazing Grace», 1779), який релігійні протестанти виконують і зараз. Автор тексту не спрямував свої думки конкретно на боротьбу проти рабства в країні, він подивився на це явище крізь призму суто християнських постулатів: позбавлення від відчаю, бо відчай – це гріх, втрата віри в Бога та зневіра в себе, як особистість, тому вихід із заплутаних життєвих соціально-політичних ситуацій він знаходить у слові Господньому.

Важливе місце в аболіціоністському русі належить «Оповідям про рабство». Вони набули відчутного поступу й стали своєрідним фундаментом для подальших жанрових модуляцій. Так, Дуглас Фредерік, колишній раб, став одним із лідерів аболіціоністського руху. Його зусилля в літературі, політичній боротьбі за права рабів зробили цю особистість відомою в широких американських колах. Дуглас Фредерік написав декілька мемуарів, спираючись на свій досвід, перебуваючи в статусі раба. Свої поневіряння він представив у «Повісті про життя Фредеріка Дугласа, американського раба» (1845). Автор тексту підкреслює автобіографізм твору, адже ім'я автора і персонажу мемуарів співпадають.

Прогресивні рухи американців підсилювалися афроамериканською літературою, яка формувала як етнічну самосвідомість темношкірих («небілих») американців, так і впливала на прогресивні погляди білих американців. Перша половина ХХ ст., 1920–1930-ті роки, пов'язана з так званим «Гарлемським ренесансом» – потужним культурним рухом, який очолили найталановитіші афроамериканські митці слова, художники, музиканти. Своім культурним центром афроамериканці обрали район Нью-Йорку Гарлем. Серцем Гарлемського ренесансу 1930-х років був театр «Аполло». Потужний культурний рух афроамериканців призвів до руйнування негативних стереотипів у бік темношкірих мешканців Америки. З цього періоду почав формуватися образ талановитого, екзотично-самобутнього, освіченого та рівноправного представника американського суспільства. Але ж до подолання расистських настроїв Америці ще доведеться пройти довгий складний шлях.

1960–70-ті роки вважаються найпотужнішим за розмахом етапом визвольного афроамериканського руху. Дух протесту, загальна атмосфера змін у країні призводили до концентрації позитивної енергії негритянських мас, яка втілювалась в творах літератури та мистецтва.

Суспільна думка чорних американців формувалась в декількох напрямках – сепаратистському, інтеграціоністському або

антиінтеграціоністському (індивідуалістичному). Всі ці процеси були пов'язані з подоланням «подвійної свідомості» (негр – американець, негритянське – американське) та вибором свого власного шляху, який би дав змогу небілим американцям відроджувати та будувати свою країну – Америку.

Боротьба з расизмом має давню історію в США. Особливо дієво виступили проти цього ганебного явища в 60–70-ті роки ХХ ст. такі письменники, як Лорейн Хенсберрі, Ерскіна Колдуелла, Харпер Лі, Карсон Маккаллерс, Джеймс Болдуїн, Тоні Моррісон та багато інших.

Соціуму бракувало гармонійних стосунків. Тому люди прогресивних поглядів пропонували світу конструктивні концепції, які не тільки приживалися у суспільстві, але й мали подальший ідейно-гуманістичний розвиток.

Пригнічений африканський народ був носієм безмежного культурного багатства. Саме на нього звернули особливу увагу митці слова всіх жанрів, художники, музиканти. Вони вивчали та творчо трансформували африканський фольклор, знаходили духовні таємниці в негритянських народних піснях (спіричуелс). Важливе місце в художніх текстах відводилося індивідуальності та її моральному здоров'ю. Саме в цей час формувався такий літературний принцип, який отримав назву «моральний реалізм». Цей реалізм сприяв формуванню самосвідомості американських громадян та гармонізації суспільства в цілому, яка полягала в повазі до людської гідності, в гуманному ставленні до всього живого.

РОЗДІЛ 2.

ЖІНОЧА АФРОАМЕРИКАНСЬКА ПРОЗА В АСПЕКТАХ БОРОТЬБИ З РАБСТВОМ ТА РАСИЗМОМ

2.1. Релігійно-християнська антирабовласницька стратегія роману

Г. Бічер-Стоу «Хатинка дядька Тома»

Гаррієт Елізабет Бічер-Стоу (14.06.1811–01.07.1896) – американська письменниця, поборниця звільнення афроамериканців від рабства, народилася в мсті Лічфілді в родині священника. Дітей у сім'ї виховували в дусі суворих релігійних традицій. Біблія була настільною книгою. Виховання, а також погляди батька та старших братів привели Гаррієт до лав аболіціоністів. Батько письменниці, Лиман Бічер, неодноразово ховав у себе в будинку втікачів-афроамериканців. Чоловік письменниці Стоу був професором богослов'я і теж спасав темношкірих людей від неволі. У 1832 році родина Бічерів переселилася з штату Коннектікут у штат Огайо, що був на кордоні з рабовласницьким Півднем. Тут майбутня письменниця на власні очі побачила жахливе життя афроамериканців-невільників. Мати сімох дітей, Гаррієт рішуче включилася в боротьбу проти рабства: вона переховує біглих рабів, допомагає перебратися в небезпечне місце (північні штати), а згодом починає писати художні твори, в яких засуджує рабовласників і показує нелюдські умови життя рабів.

Зі слів письменниці, історію про раба, якого декілька разів господарі перепродували, вона почула відвідуючи церкву. Частина задуманого художнього твору про темношкірого раба Тома письменниця друкувала у вашингтонській газеті «Національна ера». Згодом цей літературний матеріал був сформований у цілісний текст, який у 1852 році був виданий в романному жанрі. Першими поціновувачами цього твору були 10–12-річні діти письменниці, яким вона читала роман у рукописному варіанті.

Відчуваючи небезпеку за своє життя з боку рабовласників, вона видала «додаток» до основної книги під назвою «Ключ до Хатини дядька Тома». У цю книгу авторка зібрала документи, які підтверджували нелюдську поведінку американських рабовласників. Цей матеріал викликав бурю емоцій та занурив у дискусію всі верстви населення, різні суспільні групи. Як потім стане зрозумілим, що саме роман Г. Бічер-Стоу підштовхнув американське суспільство до чотирьохрічної Громадянської війни. Війна змінить Америку: відкриє дорогу суспільству до демократичних змін, які з часом зроблять цю країну процвітаючою наддержавою.

Основна концепція твору міцно тримається за біблійні моральні постулати, з якими постійно дискутує авторка роману. Саме вони рухають ідейну лінію твору. Одним з ключових питань слід вважати поєднання рабовласництва як явища і Біблії, що несе істину людству. Яким чином співіснують ці два поняття? Настільки дядько Том є переконливим у своїх релігійних філософствуваннях? Чи дійсно хтось із людей може привласнити людину й користатися нею як власною річчю? *«Коли зубожіє в тебе брат твій і буде проданий тобі, то не накладай на нього роботи рабської»* [Левит 25:39].

Авторка роману переконливо доводить, що саме віра дала можливість Томові залишитися людиною в умовах рабства. Цей факт відрізняв його від Кассі, яка проявила покору своїм гнобителям, як це зробило і багато інших негрів.

Г. Бічер-Стоу дотримувалася такої думки: рабство знищує не тільки рабів, але воно деформує психіку їх власникам. В родині рабовласників Шелбі місіс Шелбі поводить себе як справжня християнка, вболіває за темношкірих людей, хоча її чоловік не замислюється над тяжким життям рабів. Рабовласник Сен-Клер хоч і не проявляв жорстокості по відношенню до своїх рабів, але й не вважав їх за повноцінних людей. Рабовласник Легрі – це квінтесенція деградації рабовласника, який має садистські нахили, ненавидить темношкірих людей, упевнений, що вони не є людьми. Торговець рабами Гейлі ніколи не припускався думки що негри – люди, але він пишається своєю

«добротою» оскільки не б'є рабів, і не тому, що має добре серце, а тому, що жорстокість по відношенню до них приносить збитки, оскільки від тортур вони швидко помирають.

З позиції Г. Бічер-Стоу та її персонажа дядька Тома подібні психотипи різняться саме своїм ставленням до Божих Заповідей. І чим люди більш віддалені від Бога, тим вони жорстокіші й підступні. З цього приводу дядько Том говорив: *«Що б ви зі мною не зробили, мої муки незабаром закінчаться, а ваші будуть продовжуватися вічно, якщо не розкаєтесь»* [8].

Слід зазначити, що Біблію використовували як раби, для того, щоб хоч якось виправдати свої страждання, так і рабовласники, щоб аргументувати свою безмежну владу над душами безправних темношкірих людей. Якщо ми звернемося до Старого Заповіту в аспекті теми рабства, то зіткнемося з достатньою кількістю протиріч, які використовувалися тими, хто переслідував тимчасові власні інтереси. Висмикування цитат із контексту Святого Письма було любимою справою апологетів рабовласницької системи. *«І сказав: проклятий Ханаан; раб рабів буде він у братів своїх. Потім сказав: благословенний Господь Бог Симів; Ханаан же буде рабом йому; нехай поширить Бог Яфета, нехай оселиться він у наметах Симових; Ханаан же буде рабом йому»* (Буття 9:25-27). Як відомо, у Хама, за часів завершення Всесвітнього потопу, народився син Ханаан. Він вважався нащадком нечестивого батька (Хама) що й спричинило наявність подібного соціального статусу Ханаана. Нюанс «нечестивості» й запрограмованості на рабство мав безпрограшний ефект. Раби вважали себе нащадками Хама, тому й несли покарання (стали рабами) за гріх пращура.

Раби були неосвіченими людьми, це давало змогу рабовласникам маніпулювати їх свідомістю, переконувати в тому, що такої долі рабів бажає Бог. І значна частина рабів сприймала цю маячню за істину. І оскільки тема рабства в Біблії має багатоаспектний характер, де передбачаються певні підтексти та символічні узагальнення, які трактувалися так, як вигідно тим, хто утримує в рабів у неволі. *«Не бажай дому ближнього твого; не бажай*

дружи́ни бли́жнього тво́го, ні раба його́, ні ра́бині його́» (Вихід 20:17). Як бачимо, цей текст легко можна використати для елементарної аргументації щодо споконвічного існування рабства, його законності з точки зору Божого дозволу. А один із розділів Біблії вважався Божим закликком до повної покори рабів своїм господарям: «Раби, слухайте в усьому господарів ваших за плоттю, не для очей тільки прислуговуючи їм, як чоловікоугодники, але в простоті серця, боячись Бога» (до Колосян 3:22). Цей тематичний перелік можна демонструвати безкінечно.

Необхідно надати відповідь: чи підтримує Біблія рабство частково або повністю? Проглянувши біблійні тексти, ми не знайшли однозначного засудження рабства як такого. Є чимало інструкцій відносно ставлення до рабів (Втор. 15:12-15; Еф. 6:9; Кол. 4:1). Існує уточнення щодо теми – рабовласники та раби. Важливим нюансом залишається думка про те, що система рабства, поняття цього соціального явища значно відрізняються від біблійних часів, порівняно з останніми декількома століттями. В давні часи рабство не мало расистського підґрунтя, як це сталося в період Нового часу. Рабами могли стати лікарі, судді або й політики, які прагнули поліпшити свій матеріальний стан в результаті наявності боргів чи термінової потреби коштів на лікування. У цьому «рабстві» колір шкіри не вигравав ніякої ролі, це була добровільна домовленість двох сторін зацікавлених у подібних відносинах. Ми знаємо приклад того, що Біблія категорично засуджує расове рабство. Мається на увазі біблійна історія виходу євреїв із Єгипту. Їм довелося зробити це, тому що фараон Амінофід вирішив позбавити свою землю від єврейської присутності (Вих.13:14). Тож Старий Заповіт показує ставлення Бога до расистського рабства, який покарав єгиптян за те, що вони влаштували геноцид для євреїв, зробили їх рабами за расовими ознаками (Вих. 7-11). Коли Мойсей звернувся до фараона з проханням дозволити євреям вийти з цієї країни у напрямку Землі Обітованої: *«І покладу границю твою від моря Червоного й аж до моря Філістимського, і від пустині аж до річки, бо дам в вашу руку мешканців цього краю, – і ти виженеш їх перед собою» (Вих. 23:31),*

то фараон не прислухався до слів Мойсея, який попереджав про Боже покарання єгиптян за гноблення ізраїлевих синів. І це покарання відбулося у вигляді десяти лих: «покарання кров'ю» (Вих. 7:20, 21), «нашесть жаб» (Вих. 8:5-9), «нашесть комах» (мошки, пухоїди, воші, клопи) (Вих. 8:20-25), «рої мошок» (Вих. 8:17-19), «мор худоби» (Вих. 9:3-7); «виразки і нариви» (Вих. 9:8-11); «грим, блискавки і величезний град» (Вих. 9:23-25); «нашесть сарани», «Незвичайна темрява» (тьма єгипетська) (Вих. 10:22, 23); «смерть перворідних» (Вих. 12:29). Цей текст, записаний у Мойсеєвому «П'ятикнижжі» (Торі), є доказом ставлення Біблії до расистських проявів. Тобто біблійне рабство значно відрізняється від рабства у США, оскільки американське рабство побудоване суто на ганебних принципах расизму.

У Новому Заповіті слід звернути увагу на слова апостола Павла, який закликає рабів *«звільнитися, якщо є така можливість»* (1Кор. 7:21), а тих, хто рабства не знає, закликає *«не ставати рабами людей»* (1Кор. 7:23). Деяку плутанину наводила фраза щодо «раба Божого», адже «рабство» по відношенню до Бога вважалося почесним, оскільки сприймалося як істинне служіння Богові. Навіть пророки та старозавітні патріархи Авраам, Ісаак, Яків, разом із царями Давидом і Соломоном називалися рабами Божими (Вих. 32:13; Левит 25:55; 1Цар. 3:9; Езд. 9:11 і т. д.).

Коли лунають незадоволення з приводу того, що Біблія активно не впливає на реформування держави, то відповіддю християнських апологетів є наступний наратив: Біблія має прямий вплив на формування душі з точки зору її спасіння, а як це позначиться на суспільних змінах – це справа вже є похідною від першого посилу. Можна сказати, що Біблія призначена «реформувати» душу. Для того, щоб цей процес був продуктивним, необхідно налаштувати свою свідомість на хвилю саме біблійної мудрості, тоді душа здатна сповнитися любов'ю та відчути Божу милість. Така людина здатна до співчуття та прояву милосердя до ближнього, саме такий внутрішній стан людини здатний викорінювати рабовласницьку психологію.

Саме такою людиною слід вважати літературного персонажа Г. Бічер-Стоу дядька Тома. Він є справжнім носієм біблійних істин, адже він проніс християнську мораль через все своє життя і залишився чемним християнином-мучеником до останнього свого подиху. *«Ні! Страждання наші не свідчать про те, що Господь покинув нас. Він із нами, якщо тільки ми не забудемо його»* [8, Том]. Рабиня Кассі, з якою Том познайомився під час перебування у рабовласника Легрі, погоджується з Томом. Вона каже, що коли людина підкориться рабству, вимажеться в багно принижень, вона стає огидною самій собі: *«Тим, хто підкорився, сподіватися ні на що. Ми потопаємо у мерзенності й стаємо огидними самі собі»* [8, Кассі]. Тобто будь-яка людина має право на вибір у будь-яких ситуаціях вона обирає свій шлях до гідного життя. Кульмінаційним етапом життя Тома є його знаходження у жорстокого плантатора Саймона Легрі. І у середовищі рабів Том став комнем віри.

– *Ах ти святий! Вчити нас, грішників, надумав? А що в Біблії написано, чи забув? «Раби, коріться панам вашим». А хто твій пан? Я! Хто заплатив за тебе, собаку, тисячу двісті доларів?*

– *Ти тепер мій, і душею, і тілом!* – І Легрі з усієї сили вдарив Тома чоботом. Але ці слова пробудили радість у змученому серці Тома. Він випростався і, піднявши до неба залите сльозами та кров'ю обличчя, вигукнув:

– *Ні, ні, хазяїне! Мою душу не купиш ні за які гроші! Ви над нею не вільні!*
[8].

По суті, дядько Том своїм життям довів біблійну мудрість записану в Євангелії від Матфія «Хто витримає аж до останку, – той буде спасений!» (24:13). Але тут йдеться про спасіння душі, а не тіла. Дядько Том – справжній християнин. Коли раби-наглядачі Самбо і Квімбо виконували розпорядження свого господаря щодо побиття Тома, й виконали цю роботу справно. *«Ой Томе! – промовив Квімбо. – Ми так тяжко завинили перед тобою!»*. *«Дарую вам від щирого серця! – ледь чутно озвався Том»* [8].

Том не боїться смерті, адже знає, що з ним постійно перебуває Бог. Саймон Легрі намагається залякати свого раба, щоб він попросив у господаря

пробачення: *«Містере Легрі, пане, – мовив Том, – я не можу просити пробачення. Я вчинив так, як вважав за справедливе, і чинитиму так завжди. Будь що буде, а на лиходійство я не годен»* [8]. Використовуючи методу залякування, Саймон озвучує весь спектр садистських методів «перевиховання» непокірних рабів: *«А от як тобі сподобається, коли тебе прив'яжуть до дерева й палитимуть на малому вогні? Приємна буде штука, га, Томе?»* [8]. Як віруюча людина Том з радістю здатний зустріти смерть: *«Пане, – відказав Том, – я знаю, ви здатні на страшні діла, одначе... – Він випростався і склав руки на грудях. – Одначе, пане, я анітрохи не боюся вмерти. Ви можете сікти мене, морити голодом, вогнем палити – це тільки наблизить жадану смерть»* [8].

Дядько Том жертовна людина. Він молиться за своїх ворогів, які *«не відають, що чинять»* (Лк. 23:34). Він був малограмотною людиною, хоча й вчився читати й опановував Біблію, доволі добре, розуміючи її ключові постулати. У нього була чеснотна, жертовна душа. Неодноразово Том приносив себе в жертву: спочатку спасає свого боржника-господаря від банкрутства, смиренно приймаючи вирок бути проданим. Спасає маленьку дівчинку Еву, яка упала за борт корабля; на плантації підкладає в корзину Люсі бавовну, щоб спасти її від покарання. У завершенні свого земного шляху, він жертвує своїм життям заради спасіння двох жінок Еммелін і Кассі, приречених на погибель у плантатора-рабовласника Саймона Легрі. На жаль, у Тома не виникало думок про знищення рабовласницького устрою держави, він вів боротьбу у дуже дивний спосіб: начебто взяв на себе місію Христа й своїм смиренням, добротою, чесними вчинками й світлими думками бажав ушляхетнити жорстокий рабовласницький спрут.

Коли рідні Тома дізналися, що його купив работорговець Гейлі, їх реакція була жорсткою й однозначною:

– Бути йому в пеклі, це як пити дати! – сказав маленький Джейк.

– Туди йому й дорога, – похмуро підтвердила тітонька Хлоя. – Скільки сердець із-за нього кров'ю обливається!

– *Горіти такому на вічному вогні! Адже правда?* – сказав Енді.

– *От би помилуватися, як це буде!* – вигукнув Джейк [8].

Дядько Том не погоджується з такими думками: *«Вічність – страшне слово, діти мої. Про неї й думати неможна без жаху. Вічні страждання! Цього нікому неможна бажати»* [8]. І тут неможна не процитувати промову тітоньки Хлої, дружини Тома. Кожне її слово лунає як вирок підлій антилюдській системі:

– *Сама природа проти них кричить, – сказала тітонька Хлоя. – Хіба вони не продають немовлят, не відривають їх від материнських грудей? І старших дітлахів теж продають, ті плачуть, чіпляються за материнську спідницю, а цим нелюдам хоч би що – заберуть у матері і продадуть. А хіба їм не доводилося розлучати дружину з чоловіком?*

– *Священне Писання каже: молись за своїх ворогів, – сказав дядько Том.*

– *Молись за ворогів?* - вигукнула тітонька Хлоя. – *Ні! Це мені не під силу. Не можу я молитися за них!*

– *Ти кажеш, Хлоя, «сама природа проти них кричить». Так, природа сильна в нас, але милість Господня подолає її. Ти тільки подумай, яка у нього душа, у цієї людини, і дякуй Богові, що він створив тебе інший. Та хай мене продадуть ще десять разів, аби мені не мати його гріхів на совісті!»* [8]. Цей діалог свідчить про те, що весь твір просочений глибинною християнською доктриною. Причому, кожен із учасників ідейної суперечки має свою життєву концепцію. Аналізуючи цей твір, ми не завжди можемо визнати якусь одну концепцію, тому що інша – також має право на свою правду та життєпридатність. Стає очевидним той факт, що саме релігія стала тим «опіумом», придатним заспокоїти душу людини, яка потрапила в нелюдські умови існування, де жорстокість можна впевнено порівняти з пеклом. То де ж тоді Бог, якщо він попускає таку жорстокість? Якщо визнати переконання Тома, що «на все воля Божа», то слушною є й репліка його дружини Хлої: *«Іноді з Його волі творяться страшні справи»* [8].

Роман Г. Бічер-Стоу цікавий і тим, що всі сюжетні ситуації під'єднують до себе потужний біблійно-релігійний пласт, який провокує до інтелектуальних міркувань, сприяє баченню у звичайних художніх епізодах глибинних підтекстів та моральних максимумів релігійного спрямування.

І таких діалогів світоглядного характеру в романі багато. Окрім Тома і Хлої на тему існування Бога говорить раб-втікач Джордж Гарріс, який прагнув свободи за будь-яку ціну. Він спасав не стільки себе, скільки свого єдиного сина, якого хотіли продати іншому рабовласнику, та кохану дружину. І коли втікач зустрів свого давнього приятеля, власника фабрики, на якій довелося працювати Джорджу, між ними відбувся діалог на тему, яку часто обговорювали Том і Хлоя, але з якимись новими акцентами:

– Джордже, будь спокійний. Але я вірю, що ти не загинеш! Мужися, не падай духом і покладайся на Господа Бога! Я від щирого серця...

– А хіба Бог є? - з розпачом у голосі вигукнув Джордж, перебивши старого на півслові. – Мені стільки довелося випробувати у житті, що я вже не вірю в Нього. Ви, білі, не знаєте, як нам живеться. Якщо Бог існує, то тільки для вас, а ми – хіба ми відчуваємо над собою Його руку? [8].

У романі дивним чином поєднане світське світосприйняття й релігійне. І хоча явно простежується ідея про те, що біблійні стратегії програють, але ж такі люди, як дядько Том культивують думку про те, що у п'тьмі світить світло: *«Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його»* (Ін. 1:5). Може скластися враження, що посередником цього світла у романі «Хатина дядька Тома» є тільки дядько Том, але треба згадати ще одну героїню твору юну Євангеліну Сен-Клер, яка випромінювала справжнє добро, повагу та любов як до білих, так і до чорних людей. Її батько, Огюстен Сен-Клер, на перший погляд здавався людиною скептичною, зануреною в ідеї французького Просвітництва, але згодом стає зрозуміло, що у нього чутливе, добре, любляче серце. Його дружина Марі – повна протилежність Огюстена: за її набожністю криється ексцентрична психопатична особа, яка думає тільки про себе, не вважає афроамериканців за людей, адже для неї вони всі нікчеми та егоїсти.

Звернімося ще до одного діалогу з приводу Бога та підтримки Ним рабовласницької системи. Якось у неділю між Марі та її чоловіком виникає розмова такого змісту. Марі захоплено розповідає зміст проповідей у церкві, які вона із задоволенням слухає. Вона переконує Огюстена, що рабство є закономірністю, яку підтримує Біблія. Доказів для підтримки такої думки у Біблії безліч і вони незаперечні. Чоловік Марі привів слушний контраргумент: *«Уявіть собі на хвилинку, – говорив він іншим разом, – що ціна на бавовну чомусь впала раз і назавжди і рабовласництво стає для нас тягарем. Будьте певні – відповідно до цього зміниться і тлумачення біблійних текстів! Церква не забариться прозріти істину, покликавши на допомогу здоровий глузд і ту ж Біблію»* [8].

Як бачимо Біблія має велику силу для тих людей, які потребують допомоги, і в рабській безодні вона зігріває душу й дарує велику надію, що навіть раби мають сенс життя й вони є людьми. Проти демагогічних маніпуляцій рабовласниками біблійними висловлюваннями виступив Сен-Клер, який був проти того, що рабовласники використовували Святе Писання на свою користь, нарізуючи з нього підтасовані цитати. У Огюста Сен-Клера сформована чітка позиція відносно рабоволодарювання: *«Плантатори, які багатіють на цьому, священники, які догоджають плантаторам, і політикани, які бачать у рабовласництві основу своєї влади, можуть викривлятися як їм завгодно, пускати в хід все своє красномовство та посилатися на Євангеліє, але істина залишиться істиною: система рабства є породження диявола і є кращим доказом того, на що цей джентльмен здатний»* [8].

Життєвий шлях дядька Тома – це праобраз дороги Via Dolorosa («Шлях Скорботи», «Шлях Страждань»), по якому Христос йшов до Голгофи. Тому не можна сприймати образ дядька Тома легковажно та однобоко. Протагоніст роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» занурений у складну людожерливу систему рабства, побудовану людьми, які прикриваються Богом

і чинять злочини проти людей. Саме раб Том занурився у Біблію, щиро вірив у Бога й цей Хрест віри він проніс через усе своє життя до останнього подиху.

Цей роман далекий від сентименталізму. Він духовно глибокий і ми його сприймаємо як богословський з низкою практичних життєвих прикладів-ситуацій. І хоча дехто з читачів або літературних критиків вважає життєвий шлях дядька Тома поразкою, то подібна «поразка» героя має якість, здатну принести великий результат для майбутнього щасливого життя людства.

2.2. Роль історичної пам'яті в подоланні симптомів постколоніальної травми за романом Т. Моррісон «Улюблена»

«Постколоніалізм, постколоніальна теорія – напрям мислення в філософії, теології, політології, історії а також літературі, починаючи з другої половини ХХ століття, спрямований на осмислення наслідків колоніального правління. Як ідейна течія, постколоніалізм займається вивченням ідентичності, культури та літератури – у сенсі культурного конфлікту між колишніми або нинішніми колоніями та країнами-колонізаторами» [81].

Історичну пам'ять ми будемо розглядати як «соціокультурний феномен, сукупність образів та уявлень, що відтворюють спільний культурно-історичний досвід спільноти. Ключовою функцією історичної пам'яті вважатимемо *«передачу досвіду та знань про минуле, як основу самоідентифікації»* [47]. Саме історична пам'ять здатна відтворити історію суспільства, а також і світову історію. *«Вона є успадкуванням минулого досвіду, що опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо), а також існує у вигляді історичної свідомості народу. Одним із її виявів є спогади учасників історичних подій, їхні усні перекази, письмові свідчення. Своєрідним арсеналом історичної пам'яті є архіви, музеї, бібліотеки»* [47].

Ми пропонуємо розглянути й інший варіант збереження історичної пам'яті засобами художньої літератури, і задля цієї мети ми звертаємося до найвідомішого твору афроамериканської письменниці Т. Моррісон – роману «Улюблена» (1987). Його фольклорно-філософська глибина та психологічна багатоаспектність надихнула письменницю ще на два романи «Джаз» (Jazz, 1992) і «Рай» (Paradise, 1998), які органічно об'єдналися з романом «Улюблена» й склали трилогію під загальною назвою першого роману. Твори об'єднують найважливіші етапи із життя афроамериканців: рабство, Громадянська війна, боротьба темношкірих рабів за право бути вільними.

Роман «Улюблена» описує події, що відбувалися після Громадянської війни (1861–1865), але твір побудований на спогадах про ті часи, коли головна героїня твору Сеті, наприкінці січня 1856 року, тікає від рабовласника. Прототипом Сеті є чорношкіра жінка Маргарет Гарнер – рабиня зі штату Кентуккі.

Інтрига твору полягала в тому, що ця рабиня намагається уникнути рабського існування й приймає відчайдушне рішення втекти із рабовласницького штату Кентуккі у штат Огайо (місто Цінциннаті), де рабство було скасоване. На волі їй пощастило бути двадцять вісім днів. Саме через цей час до будинку, де перебувала Сеті з дітьми, приїдуть рабовласники. Вони скористалися Законом про втікачів рабів (1850), який дозволяв їх затримувати як на Півдні, так і на Півночі США. Ситуація набирає трагічних обертів. Головна героїня твору Сеті не бажає, щоб її діти пережили те пекло, яке пережила вона у рабовласницькому маєтку (кентукська плантація) під лукавою назвою «Милий Будинок» – мати пилкою перерізає горло дворічній доньці. *«... чого варто приставити зубці пили до маленького підборіддя; відчутти дитячу кров, що гасом ллється на її руки; підтримувати обличчя, щоб утрималася голова; стискувати його так, що відчувалися смертельні спазми, від яких здригалося маленьке тіло, таке обожнюване, таке пухке і миле за життя, – Кохана її покине» [67].*

Роман набирає неабияких психологічних обертів. Здавалося б, далі, в плані кульмінації сюжету, рухатися безглуздо. І тут Т. Моррісон пропонує ключову інтригу твору: поява через декілька років жінки на вулиці Блустоун-роуд, 124 у місті Цинциннаті. Вона з'являється у вигляді примари (фантома) і презентує себе як доньку на ім'я Улюблена. Мати припускає, що це та донька, якій вона перерізала горло, адже у неї на шиї видніється шрам.

У Сеті є ще одна донька – Денвер, а двоє її тринадцятирічних синів Ховард і Баглер втекли з дому. Майже в цей час помирає Бєбі Сагз, свекруха Сеті. Чоловіка Сеті звали Халле.

У ці непрості випробувальні часи для Сеті до її будинку приходять Поль Ді, колишній раб «Милого Будинку». Він добре знає Сеті, як і всю її родину, адже вона працювали разом на кентукській плантації.

Поль Ді тверезо подивився на ситуацію, яка стосується появи дивної жінки, здатної на недобрі вчинки: бити посуд, руйнувати майно, проявляти агресію до присутніх. Поль Ді закликає Сеті бути обережною, оскільки прибулиця є дуже небезпечною, до того ж наміри її нікому не відомі. Навіть сталося так, що цей агресивний привід вигнав Поля Ді до сараю, він навіть не міг з нього вийти й змушений був там ночувати.

До нього навідалась Сеті. Ніч вони провели разом. Поль Ді висловив бажання мати від Сеті дитину, чим дуже розсмішив її, а з іншого боку, додав її якоїсь впевненості та віри в саму себе.

У Поля Ді серйозні наміри, він бажає завести нову сім'ю, розповівши про своє бажання друзям, які відмовляють його від такого серйозного вчинку, із-зі непростого репутатії його майбутньої дружини. Поль Ді викликав Сеті на відверту розмову. Інформація про те, що вона перерізала горло своїй дитині так злякала Поля, що він залишив будинок жінки, в яку закохався. Сеті продовжує вірити, що Улюблена – це і є її дворічна донька, на могилі якої мати залишила надпис: «Улюблена». Присутність Улюбленої буквально вимотує Сеті. Вона поводить з матір'ю агресивно, постійно вимагає їжу, у неї росте живіт, а мати чахне на очах.

До активного життя приєднується Денвер, яка раніше ніколи не виходила з двору, вона відчувала провину й сором від трагедії, що сталася в їхній родині. Денвер звертається за допомогою до своїх темношкірих друзів, які допомагають їй знайти роботу й беруть на себе відповідальність за складну процедуру щодо вигнання з Улюбленої нечистої сили. Афроамериканці прийшли до будинку Сеті, яка перебувала в депресивному стані. До будинку під'їхав і білий чоловік, щоб забрати на роботу Денвір. Вона не встигла попередити матір, як побачивши білу людину, знов пережила спогади, коли за нею приїхали білі рабовласники. Сеті схопила сокиру для рубки льоду й накинулася на цього білого чоловіка. Її перехоплюють темношкірі жінки, вони співають пісні й тримають в руках ритуальні предмети. В якусь мить – Улюблена зникає з будинку. Денвер влаштовується на роботу, а Поль Ді повертається до Сетті, запевнюючи, що кохає її. За цим здавалося б простим сюжетом приховано безліч деталей та філософських аспектів. Доречно згадати слова тітки Пілат: *«Гадаєш, чорне – це один колір? А от і ні! Їх п'ять або шість. Один чорний – шовковистий з виду; інший – як вовна. Третій – порожній, ніякий... і вони рухаються, весь час міняються місцями»* [67].

У романі Тоні Моррісон «Улюблена» простежується ключова тема історичної пам'яті, збереження якої дає можливість убезпечити свою поранену, затравлену душу. Створення реалістичних картин через метафоричне світобачення дає дивний ефект щодо аналізу складного життя рабів-африканців.

Для творчого методу Нобелівської лауреатки Т. Моррісон надзвичайно важливим залишається процес рефлексії, саме він дає можливість зануритися в глибини людської підсвідомості.

Трагічна історія США, в частині рабовласництва, за своїми сумними наслідками потребує ретроспективного погляду на історію, задля осмислення тих процесів і того суспільного стану, що привели до катастрофічної реальності, яку треба було виправляти за будь-яку ціну. Цю тяжку роботу взяли на себе майстри слова. Особлива роль у цьому процесі належить

афроамериканській письменниці Тоні Моррісон, творчість якої тяжіє до елементів магічного реалізму, притаманному, перш за все, латиноамериканській культурі. Магічний реалізм синтезує реальні сюжети з фантастичними, побут подається в паралелях із міфічними наративами, дійсність межує з уявними або таємничими контекстами.

Якщо взяти роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» і роман Т. Моррісон «Улюблена», то звертає на себе увагу той факт, що Г. Бічер-Стоу поставила за мету торкнутися тонких фібр душі білої людини, вона прагне влюбити білих людей у свого персонажа – дядечку Тома, щоб люди змінили свою точку зору, відносно схвалення рабовласництва. Роман Т. Моррісон «Улюблена» нагадує діалог письменниці зі своїми темношкірими братами і сестрами. Вона демонструє конструктивну аналітику, занурюється в потаємні кути людської душі, користуючись історичними аналогіями, досліджуючи колективну пам'ять, яку напрацьовує та опановує суспільство, формує та узагальнює уявлення про минулі часи, вибудовує детермінантні фактори появи тих чи інших соціально-політичних ситуацій в поєднанні законодавчої бази з її моральними принципами. Колективна пам'ять будується на індивідуальному досвіді окремої людини. До цього процесу може доєднатися держава зі своїми інформаційними потужностями та державними установами, але важливим є той фактор: на яких позиціях базується держава (гуманістичних, демократичних чи тоталітарних, антинародних).

Показовим консервантом колективної пам'яті був і залишається фольклор. Наприклад, афроамериканці в фольклорі використовували вокальну музику: спіричуелс, трудові пісні або блюзи, важливе місце посідала інструментальна музика на кшталт джазу. Колективна пам'ять вбирає в себе знання, якими можуть цікавитися фольклористи, мистецтвознавці, етнографи, історики, філологи: лінгвісти та літературознавці. Всі ці галузі знань допомагають зафіксувати загальні якості того чи іншого народу, не кажучи вже про расу.

Так, перший держаний секретар США, який згодом стане президентом країни, Томас Джефферсон вважав, що темношкіра людина поступається білій в частині інтелекту, абстрактного мислення, волі і навіть фантазії, адже вони нібито приземлені, прозоро реалістичні. Перевагу ж чорної раси він вбачав у тому, що стосується емоцій, здатності запам'ятати й підтримати, чутлива витривалість, сприйнятливість, фізична витривалість, наявність міцної, хваткої пам'яті [35].

Ідентифікація себе як представника певної національної спільноти можлива при одній умові: необхідно визнати, відчутти причетність особистості до певної історичної парадигми, яку б можна було назвати долею, національним почуттям, яке формується, базується на історичній пам'яті.

Головний герой роману «Хатина дядька Тома» має риси раба, він не придатний до бунту чи відстоювання своїх прав потужним опором. Він має гідність, у нього багатий внутрішній світ, але він не схильний до протестного руху, чого не скажеш про головну героїню роману Т. Моррісон «Улюблена» – Сет. Вона власноруч убиває дворічну доньку, щоб дитині не довелося жити в пеклі, яке влаштували рабовласники-живодери.

Сюжетика роману «Улюблена» має розгалужену композицію, тому персонажі в кожному ідейно-тематичному епізоді стають головними. Ми все ж таки наголошуємо, що цементуючим образом твору залишається Сет, адже її доля, її, здавалося б аномальний вчинок, дали неймовірний імпульс енергетичному полю романа, який «потягнув» за собою безліч проблемно-тематичних рядів, вони ж своїм корінням поринають у таємниці психологічних рецидивів, замішаних на неприродних для людини умовах життя. Не випадково Т. Моррісон називає рабовласницький маєток «Милим Будинком», адже саме домашнє вогнище ідентифікує людину як особистість, здатну відтворити свій власний простір. По суті, афроамериканська письменниця своєю дисонансною назвою маєтку красномовно демонструє всю потворність системи, яка століттями мала підтримку доволі значної частини американського населення. Розбіжності у назві і фактичному

положенні справ демонструє витончено-злочинну поведінку рабовласників, які влаштовують видовища, забиваючи батогами темношкірих рабів до смерті – і все це жахіття відбувалося в «Милому Будинку». Існує ще одна оксюморонна назва цього маєтку – «Рідний Дім», але так називали раби саме плантацію, на якій їм довелося працювати.

Щоб ідентифікувати себе в межах певної расової та культурної належності, необхідно мати якусь свою приватність, необхідне місце, яке ми всі вважаємо началом начал. Порівняння двох романів, Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» і Т. Моррісон «Улюблена» пов'язані з концептом «будинок». У романі «Улюблена» тема будинку відчутно перетворилася в інший локус (конкретний елемент простору). Тепер персонажі живуть не у «Милому Будинку», а у власному будинку на вулиці Блустоун-роуд, 124 у місті Цинциннаті. Згадаємо роман Г. Бічер-Стоу, коли вона витонченим символічним чином підкреслила перевагу її головного персонажу: порівно з іншими рабами, у Тома була хоч не значна і в якійсь мірі умовна, але все ж таки власність, прихисток під назвою – «хатина». Це важливий маркер особистості, і Г. Бічер-Стоу, як і Т. Моррісон, добре знаються на цих психологічних нюансах.

Для тематики, яку обрала Т. Моррісон, дуже вдалим є прийом звернення до досвіду старшого покоління, яке вижило у пеклі, набуло досвіду і не книжних знань про людську природу. Саме вони здатні бути «просвітителями», тими, хто може поділитися унікальними знаннями про світ, який влаштований по законам права сильного. Вони допомагають своїм онукам та правнукам увібрати в себе кращі флюїди цього світу, зберегти народну мудрість, виношену саме у власному етнічному середовищі й знайти такі риси, які б мали взаємний інтерес, взаємовигідні точки дотику, які б сприяли побудові гармонійного суспільства, в якому б оцінку людині давали не по її кольору шкіри, а по інтелектуальним та душевним якостям.

Якою мудрою й щирою ми бачимо Бебі Сагз. Вона є чистим інформаційним джерелом, здатним із земних глибин принести безцінні знання

своїм нащадкам. Бабуся хоче переконати онуків у цінності родинних стосунків, любові до ближнього, умінню вибудувати захисні «споруди» для свого безпечного власного простору, тобто вчитися адаптовуватися у соціумі, який абсолютно розгалужений, неоднорідний, протирічний. Ознайомлення молодого покоління з примудростями цього світу для неї є великою радістю, сенсом буття. Важливим засобом для такої безцінної роботи слід вважати афроамериканський фольклор з його пісенністю, казково-містичною риторикою й пафосом незбагненої людяності, якої так сильно потребує поневолений народ або народ, який перебуває у посттравматичному періоді існування.

Бєбі Сагз (бабуся Бєйбі – «baby» /дитина/) – найпочесніша жінка містечка Цинциннаті. Вона прожила складне тривале життя. Незважаючи на почесний вік, Бєбі Сагз зберегла в своїй душі дитячу щирість, безпосередність. Вона безмежно любить дітей, усіма можливими методами намагається передати їм свій життєвий досвід. Бєбі Сагз народила дев'ятьох дітей, доля яких їй невідома, окрім одного – сина Халле. Він дивом зміг залишитися біля матері. Саме цей син свого часу зміг викупити свою матір із рабства і поселити в будинку 124 неподалік містечка Цинциннаті. Саме він організував втечу своїй дружині, яка поселилася у Бєбі Сагз (пережила трагедію втрати доньки). Сам же Халле втекти не зміг, його доля залишається невідомою. Масштаб цієї особистості вражає. Найстаріша жінка містечка була не тільки матір'ю для своїх дітей, але для всіх людей, які були з нею знайомі, вони наче відчували якесь духовне «очищення» після спілкування з цією дивовижною жінкою: «Бєбі Сагз свята, любила, застерігала, годувала, карала та заспокоювала. Цінність її особистості значно підсилюється від усвідомлення того, що вона, переживши рабство, не втратила людяності, тому є безцінною хранителькою колективної пам'яті, без якої не можливо вилікувати травмовані душі. Її поради та проповіді вражають якістю думки та любов'ю до ближнього. Любов – це та субстанція, яка здатна спасти душу, вплинути на хід думок та виправлення негативної ситуації.

Образ Улюбленої дуже складний. Літературознавство опанувало певний зріз деталізації, символіки, психологічної рефлексії, але даний образ не відкриється для читача просто і легко, адже в ньому закодовані непрості, протирічні концепти, які може осягнути людина, підготована не тільки і не стільки інтелектуально, але й духовно: вона повинна мати вже сформовану душу, що відчуває чужий біль, радість чи горе ближнього, здатна на самопожертву та сильний вчинок. Коли ми говоримо про таке поняття, як пам'ять, то маємо на увазі «історичну пам'ять» як соціально психологічне явище. «Історична пам'ять» завжди піддається маніпулятивним інтерпретаціям з боку політиків, тому саме з цих причин доводиться говорити про відновлення історичної справедливості.

З історичною пам'яттю міцно поєднана на кшталт історико-культурних травм, колективних травм. І як ми бачимо на прикладі роману Т. Моррісон «Улюблена» ці травми впливають на подальшу долю як однієї особи, так і цілої групи людей. Щоб витягти на поверхню ці травми, необхідно залучити пам'ять людей, які пережили ті чи інші історичні події (приміром, рабство в США). Погляд на історичну пам'ять може мати як мінімум дві оціночних моделі. Одна група суспільства використовує пам'ять як виправдання власної агресії, тероризму чи расизму, демонструючи обраність конкретного народу, ідея величі нації або й цілої раси. Не випадково ж в Америці зародився прогресивний соціально-політичний аболіціоністський рух.

Історична пам'ять може стати імпульсом щодо позитивного виходу з тенет колективної травми темношкірих людей. Реанімація «історичної пам'яті», а в ситуації, про яку пише в своєму романі Т. Моррісон, можна сказати й «генетичної пам'яті» сприяє процесу виокремлення власних соціальних перспектив, побудованих на тлі якісних змін, що відбуваються в людській психіці в результаті переосмислення ціннісних критеріїв життя, і такі психологічні процеси можуть мати позитивну динаміку при зануренні у своє «генетично-кодове» минуле, яке допомагає письменниці Т. Моррісон

розібратися з психологічними травмами своїх улюблених персонажів за романом «Улюблена».

Висновки до другого розділу

Авторка роману «Хатина дядька Тома» Гаррієт Елізабет Бічер-Стоу, поборниця звільнення афроамериканців від рабства, виховувалась у віруючій в Бога родині в дусі суворих релігійних традицій. Біблія була настільною книгою. Виховання, а також погляди батька та старших братів привели Гаррієт до лав аболіціоністів.

Г. Бічер-Стоу дотримувалася такої думки: рабство знищує не тільки рабів, але воно деформує психіку їх власникам. В родині рабовласників Шелбі місіс Шелбі поводить себе як справжня християнка, вболіває за темношкірих людей, хоча її чоловік не замислюється над тяжким життям рабів. Рабовласник Сен-Клер хоч і не проявляв жорстокості по відношенню до своїх рабів, але й не вважав їх за повноцінних людей. Рабовласник Легрі це квінтесенція деградації рабовласника, який має садистські нахили, ненавидить темношкірих людей, упевнений, що вони не є людьми. Торговець рабами Гейлі ніколи не припускався думки що негри – люди, але він пишається своєю «добротою» оскільки не б'є рабів, і не тому, що має добре серце, а тому, що жорстокість по відношенню до них приносить збитки, оскільки від тортур вони швидко помирають.

З позиції Г. Бічер-Стоу та її персонажа дядька Тома подібні психотипи різняться саме своїм ставленням до Божих Заповідей. І чим люди більш віддалині від Бога, тим вони жорстокіші й підступні.

Важливим нюансом залишається думка про те, що система рабства, поняття цього соціального явища значно відрізняються від біблійних часів, порівняно з останніми декількома століттями. В давні часи рабство не мало расистського підґрунтя, як це сталося в період Нового часу. Рабами могли

стати лікарі, судді або й політики, які прагнули поліпшити свій матеріальний стан в результаті наявності боргів чи термінової потреби коштів на лікування.

Біблія категорично засуджує расове рабство. Мається на увазі біблійна історія виходу євреїв із Єгипту. Їм довелося зробити це, тому що фараон Амінофід вирішив позбавити свою землю від єврейської присутності (Вих.13:14). У Новому Заповіті слід звернути увагу на слова апостола Павла, який закликає рабів *«звільнитися, якщо є така можливість»* (1Кор. 7:21), а тих, хто рабства не знає, закликає *«не ставати рабами людей»* (1Кор. 7:23).

Роман Г. Бічер-Стоу цікавий і тим, що всі сюжетні ситуації під'єднують до себе потужний біблійно-релігійний пласт, який провокує до інтелектуальних міркувань, сприяє баченню у звичайних художніх епізодах глибинних підтекстів та моральних максимумів релігійного спрямування. І таких діалогів світоглядного характеру в романі багато. Окрім Тома і Хлої на тему існування Бога говорить раб-втікач Джордж Гарріс, який прагнув свободи за будь-яку ціну.

У романі дивним чином поєднане світське світосприйняття й релігійне. І хоча явно простежується ідея про те, що біблійні стратегії програють, але ж такі люди, як дядько Том культивують думку про те, що у п'яті світить світло: *«Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула Його»* (Ін. 1:5). Може скластися враження, що посередником цього світла у романі «Хатинка дядька Тома» є тільки дядько Том, але треба згадати ще одну героїню твору юну Євангеліну Сен-Клер, яка випромінювала справжнє добро, повагу та любов як до білих, так і до чорних людей.

Життєвий шлях дядька Тома – це праобраз дороги Via Dolorosa («Шлях Скорботи», «Шлях Страждань»), по якому Христос йшов до Голгофи.

Цей роман далекий від сентименталізму. Він духовно глибокий і ми його сприймаємо як богословський з низкою практичних життєвих прикладів-ситуацій. І хоча дехто з читачів або літературних критиків вважає життєвий шлях дядька Тома поразкою, то подібна «поразка» героя має якість, здатну принести великий результат для майбутнього щасливого життя людства.

Роман «Улюблена» описує події, що відбувалися після Громадянської війни (1861–1865), але твір побудований на спогадах про ті часи, коли головна героїня твору Сеті, наприкінці січня 1856 року, тікає від рабовласника. Прототипом Сеті є чорношкіра жінка Маргарет Гарнер – рабиня зі штату Кентуккі.

У романі Тоні Моррісон «Улюблена» простежується ключова тема історичної пам'яті, збереження якої дає можливість убезпечити свою поранену, затравлену душу. Створення реалістичних картин через метафоричне світобачення дає дивний ефект щодо аналізу складного життя рабів-африканців.

Трагічна історія США, в частині рабовласництва, за своїми сумними наслідками потребує ретроспективного погляду на історію, задля осмислення тих процесів і того суспільного стану, що привели до катастрофічної реальності, яку треба було виправляти за будь-яку ціну. Цю тяжку роботу взяли на себе майстри слова.

Особлива роль у цьому процесі належить афроамериканській письменниці Тоні Моррісон, творчість якої тяжіє до елементів магічного реалізму, притаманному, перш за все, латиноамериканській культурі. Якщо взяти роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» і роман Т. Моррісон «Улюблена», то звертає на себе увагу той факт, що Г. Бічер-Стоу поставила за мету торкнутися тонких фібр душі білої людини, вона прагне влюбити білих людей у свого персонажа – дядечку Тома, щоб люди змінили свою точку зору, відносно схвалення рабовласництва. Роман Т. Моррісон «Улюблена» нагадує діалог письменниці зі своїми темношкірими братами і сестрами. Вона демонструє конструктивну аналітику, занурюється в потаємні кути людської душі, користуючись історичними аналогіями, досліджуючи колективну пам'ять, яку напрацьовує та опановує суспільство, формує та узагальнює уявлення про минулі часи, вибудовує детермінантні фактори появи тих чи інших соціально-політичних ситуацій в поєднанні законодавчої бази з її моральними принципами. Колективна пам'ять будується на індивідуальному

досвіді окремої людини. До цього процесу може доєднатися держава зі своїми інформаційними потужностями та державними установами, але важливим є той фактор: на яких позиціях базується держава (гуманістичних, демократичних чи тоталітарних, антинародних).

Образ Улюбленої дуже складний. Літературознавство опанувало певний зріз деталізації, символіки, психологічної рефлексії, але даний образ не відкриється для читача просто і легко, адже в ньому закодовані непрості, протирічні концепти, які може осягнути людина, підготована не тільки і не стільки інтелектуально, але й духовно: вона повинна мати вже сформовану душу, що відчуває чужий біль, радість чи горе ближнього, здатна на самопожертву та сильний вчинок.

Коли ми говоримо про таке поняття, як пам'ять, то маємо на увазі «історичну пам'ять» як соціально психологічне явище. «Історична пам'ять» завжди піддається маніпулятивним інтерпретаціям з боку політиків, тому саме з цих причин доводиться говорити про відновлення історичної справедливості.

З історичною пам'яттю міцно поєднана на кшталт історико-культурних травм, колективних травм. І як ми бачимо на прикладі роману Т. Моррісон «Улюблена» ці травми впливають на подальшу долю як однієї особи, так і цілої групи людей. Щоб витягти на поверхню ці травми, необхідно залучити пам'ять людей, які пережили ті чи інші історичні події (приміром, рабство в США). Погляд на історичну пам'ять може мати як мінімум дві оціночних моделі. Одна група суспільства використовує пам'ять як виправдання власної агресії, тероризму чи расизму, демонструючи обраність конкретного народу, ідея величі нації або й цілої раси. Не випадково ж в Америці зародився прогресивний соціально-політичний аболіціоністський рух.

Реанімація «історичної пам'яті», а в ситуації, про яку пише в своєму романі Т. Моррісон, можна сказати й «генетичної пам'яті» сприяє процесу виокремлення власних соціальних перспектив, побудованих на тлі якісних змін, що відбуваються в людській психіці в результаті переосмислення ціннісних критеріїв життя, і такі психологічні процеси можуть мати позитивну

динаміку при зануренні у своє «генетично-кодове» минуле, яке допомагає письменниці Т. Моррісон розібратися з психологічними травмами своїх улюблених персонажів за романом «Улюблена».

РОЗДІЛ 3.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОМАНІВ

Г. БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА Т. МОРРИСОН «УЛЮБЛЕНА»

3.1. Аболіціоністська концепція романів Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Т. Моррісон «Улюблена»

Аболіціоністська література щільно пов'язана з суспільно-політичною активністю певної частини американського населення, що прагнула викорінення в країні рабовласницької системи, яка вбирала в себе низку понять: расизм, дискримінація, сегрегація. Цей громадський рух набрав обертів у північній частині США, особливо в таких містах, як Бостон, Нью-Йорк, Філадельфія та інші.

У 1833 році з'являється «Американське товариство боротьби з рабством». З цього року розпочався потужний літературний рух, який будував головні соціально-політичні концепти, спрямовані на формування антирабовласницької думки у середовищі білих і чорних людей. До цієї стратегії залучалися майже всі письменники, поети-північани. Особливий внесок у розробку аболіціоністської стратегії зробили, безумовно, Г. Лонгфелло, Волт Вітмен, Г. Бічер-Стоу і Тоні Моррісон

У Г. Бічер-Стоу події розвиваються до Громадянської війни (1861–1865), у Т. Моррісон – після. В обох романах задіяний рабовласницький штат Кентукі.

Прагнення двох письменниць – американки Гарієт Бічер-Стоу та афроамериканки Тоні Моррісон мають спільну мету: очистити землю, простір від суцільного зла, садизму та божевілля. Знаковим є той факт, що цю важливу

місію поклали на свої плечі саме жінки, адже відчуття материнства через власний досвід дає різкий ефект розуміння та сприйняття душевного стану рабів, у яких відбирають дітей, щоб продати їх в інші руки. Один тільки цей фактор паралізує людську свідомість, обурює й викликає шалений громадський супротив та породжує почуття огиди до порабителів.

Так, Г. Бічер-Стоу, яка народилася в американській пасторській родині, сформулювала для себе велику мрію – знищити ганебну практику використання рабів як власних речей, які не мають, на думку їх господарів, ні душі, ні співчутливих емоцій, ані взагалі причетності до людської спільноти.

Середовище, в якому проходило її життя, сприяло формуванню гуманістичних поглядів аболіціоністського толку. Батько Лиман Бічер – священик, чоловік уславленої письменниці – професор богослов'я. Мати Г. Бічер-Стоу Роксана Фут також виховувалася в єпископській родині й отримала хорошу художню освіту, її портретні мініатюри, виконані на слоновоїй кістці, мали високу естетичну цінність. Всі рідні та близькі Г. Бічер-Стоу були свідомими аболіціоністами, які прагнуть зробити свою країну прогресивною та демократичною.

Роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» змінив не лише життя письменниці, він змінив життя цілого американського континенту. Хорошим тоном було обов'язкове прочитання роману, адже в Америці на першому місці була Біблія, на другому – славетний роман Бічер-Стоу. Коли в Америці йшла Громадянська війна, роман Г. Бічер-Стоу вже був перекладений на вісім мов. Вважається, що саме цей твір розділив Америку на два табори: «за» рабство і «проти» рабства. Цей конфлікт прискорив військові дії. Існує легенда, що нібито американський президент Авраам Лінкольн, коли зустрівся з письменницею сказав: «Ви і є ця сама маленька жінка, що розпочала таку велику війну?». Якщо ми припустимо, що президент так не висловлювався, ми переконані, що він обов'язково мав би так висловитися.

Роман став настільки популярним, що його у рік видання переформатували в п'єсу. У Нью-Йорку відбулося сто п'ятдесят постановок

поспіль. А у 1914 році побачить світ перша екранізація роману режисера Вільяма Роберта Дейлі.

Основою для складання сюжету аболіціоністського спрямування стали розповіді рабів. Як у Г. Бічер-Стоу, так і у Т. Моррісон у центрі уваги опиняються діти. Це найболючіший аспект щодо жорстокого поводження з людьми: забирати дитину у матері назавжди – це найжорстокіший акт насильства. Коли Г. Бічер-Стоу почула історію про спасіння матір'ю дитини від позбавлення її власних батьків, і тоді вона вирішила спасати своє дитя. Цим літературним персонажем у романі стала Еліза, яка була покоївкою місіс Шелбі.

Елізині випробування завдають багато хвилювань читачеві. Втішним є той факт, що багато людей допомагали біглим рабам. Коли Еліза зі своєю дитиною намагається досягти сусіднього штату Огайо, то на допомогу героїні приходять аболіціоністи, зокрема це – Бьордз, який влаштував зустріч Елізи з чоловіком Джорджем, оскільки рабовласники роз'єднали їх родину. Так разом вони вирушили до вільної країни Канади.

Безумовно, Г. Бічер-Стоу показувала й жорстокі рабовласницькі психотипи, жорстокість яких нічим не відрізнялася від розлючених собак. Але Г. Бічер-Стоу, як релігійна особистість, не позбавляє читачів надії, що заблукавши людина здатна повернутися до своєї совісті, пережити покаєння. Так, Локер – мисливець за рабами-втікачами, переслідував Елізу, Джорджа та їх маленького хлопчика. Джордж мав намір скинути пораненого Локера у прірву, але дружина переконала чоловіка не брати на душу гріх убивства й перенести його до найближчого поселення представників релігійної спільноти, які б його й вилікували. Як пише письменниця, в результаті цієї історії колишній мисливець за рабами отримав зцілення не тільки фізичне, але й духовне.

Г. Бічер-Стоу не належала до радикальної аболіціоністської гілки. Вихід із трагічної ситуації вона вбачала у виправленні людської душі, завдяки біблійним істинам, здатним примирити ворогуючі групи людей –

рабовласників і рабів. Примиренська позиція Г. Бічер-Стоу проглядається в поведінці головного персонажа твору. Він явно ідеалізований. Його функція у творі примиренська. Навіть коли Том помирає від побоїв Квімбо та Самбо він вибачає своїх вбивць, яким Легре дав наказ катувати раба Тома. Авторці роману дорікали за те, що вона поділяє рабовласників на «добрих» і «злих». Майже вся образна система роману сформована по такому антиномічному принципу. Виправдуванням такої позиції вважаються епізоди, в яких показана щира дружба між Томом та юною Євою. Американська письменниця-аболіціоністка переконує читачів, що тільки в лоні церкви можуть примиритися білі й чорні.

З іншого боку правдиві трагічні картини аукціону, втеча Елізи з дитиною на руках до країни, яка не визнає рабства, сцени покарання рабів не додають віри в те, що релігія здатна розбурхати зашкарублу совість рабовласників. Коли Г. Бічер-Стоу написала черговий роман на аболіціоністську тематику «Дред, повість про Прокляте Болото» і набагато гостріше сфокусувала соціально-політичний градус твору, порівняно з «Хатиною дядька Тома». У ньому вона намагається зобразити організовану боротьбу темношкірих рабів проти рабства як такого. Але вона не сприймала радикальні революційні дії, оскільки була прибічницею примирення на тлі компромісів. Не зважаючи на радикальний посил у новому романі, письменниця не досягла того рівня впливу на суспільство. Цей роман був набагато художньо слабшим ніж знаменита «Хатина». Будь яка критика, хоча вона, можливо, й справедлива, не може затьмарити приголомшливий успіх письменниці, яка змінили світ на краще.

Разом із фізичним одужанням Локер здобув і духовне зцілення. Він залишився разом із квакерами, щоб допомагати їм у справах аболіціоністської діяльності. Ще один образ матері створює Т. Моррісон, авторка роману «Улюблена», де вона підсумувала та висвітлила низку проблем, що стали знаковими наприкінці ХХ століття й своєю актуальністю заволоділи думками тих, хто народився у ХХІ столітті.

Досить вдалим за своєю правдивістю, ширістю, точністю психологічних деталей є образ Сеті, матері чотирьох дітей: двох доньок та двох синів, доля яких набула складних трагічних колізій. І знову, йдеться про реальні історії. Але якщо родина Елізи змогла об'єднатися й досягти своєї мети, то чоловік Сеті так і не зміг втекти від рабовласника. До того ж, коли помер перший господар рабині Сеті «поблажливий» Гарнер, то господарством заволодів шкільний учитель-тиран, якого авторка роману навіть позбавляє імені.

Втечу із «Милого Будинку» Сеті надумала вчинити, коли очікувала на народження дитини. Народити в лісі дитину їй допомогла біла дівчина Емі. У творах письменниць Америки завжди є місце месіанській діяльності аболіціоністів, саме це гуманне, сміливе братерство сформувало атмосферу перемоги добра над злом у самому широкому сенсі цього поняття.

Доля жінок у романі Т. Моррісон: Бебі Багз, Сеті, Денвір, група афроамериканських жінок із міста Цинциннат перегукується з персонажами роману Г. Бічер-Стоу: Кассі, Емелін, Прю. Плантатор Саймон Легрі – це квінтесенція цинізму, розпусти та жорстокості. Невільниця Кассі народила Саймону двох дітей, яких він одразу продав. Коли Кассі народила третю дитину, вона вбила її на знак протесту проти насильницького розлучення з дітьми. Регулярні знущання та приниження довели жінок до відчаю, вони вчинили втечу від плантатора-садиста у напрямку до африканської країни Ліберії, яку створили колишні раби.

Т. Моррісон явно спиралася на роман своєї колеги по цеху, щоб перейнятися атмосферою неймовірного розпачу та абсолютної внутрішньої дисгармонії. Важко уявити, до якої аморальної межі може дійти людина придатна забити раба батогами, повісити, пристрелити, спалити на багатті. Часто раби чекали на смерть як на спасіння від страждань.

Якщо в романі Т. Моррісон ми знайомимося з літньою жінкою Бебі Багз, яка проживала в рабстві, то в романі Г. Бічер-Стоу раб Том живе в атмосфері рабства, йому кожного разу доводиться робити власний вибір, щоб зберегти свою душу, щоб залишитися людиною. Значну частину свого життя Том

прожив у Артура Шелбі, який продав його за борги, забувши про свої обіцянки ніколи не продавати свого хорошого раба. Його купили плантатори з Нового Орлеану і тільки випадок позбавив його тяжкої плантаторської роботи на Півдні країни. На кораблі, який віз рабів до Нового Орлеану, знаходилася родина Сен-Клерів. Батько плив разом із донькою Євою, яка із-за необережного руху випала за борт пароплава. Том не замислюючись кинувся у річку спасати дитину. Ця подія різко змінила життєву ситуацію Тома. Єва поросила батька викупити раба-спасителя, що він і зробив. Том і Єва стали справжніми друзями-однодумцями.

Знову в романі на тлі теми материнства з'являються діти. Поруч з прекрасною білошкірою дівчинкою Євою знаходиться темношкіра дівчинка Топсі. Ці епізоди їх діалогу неймовірно зворушливі, обнадійливі, теплі. Топсі понівечена рабовласницькою вбивчою системою. У неї добра душа, вона здібна до навчання, має прекрасну пам'ять, дуже спостережлива й кмітлива. Епізод освідчення Єви в самих добрих почуттях до Топсі викликав дивну реакцію темношкірої дівчинки. Юна рабиня не повірила Єві, коли та сказала, що любить її, адже Топсі переконана, що її, темношкіру погань, любити не можна, у неї навіть почалася істерика. Як би там не було, але після слів Єви, сказаних на адресу Топсі, темношкіра дівчинка стала іншою, вона почула, що хтось її любить, і цей «хтось» прямо сказав про це рабині.

Т. Моррісон вибудовує аболіціоністську стратегію своїх романів завдяки своїм аналітичним здібностям. Вона не висловлюється прямо й однозначно, що рабство треба подолати в самому собі. Це б виглядало дуже банально. Вона знаходить певні архетипові складники через призму яких, письменниця занурюється в психологію своїх персонажів.

Тексти творів Т. Моррісон читати не завжди просто, адже авторка обізнана так в людській природі, що не завжди з першого разу можна опанувати хід думок письменниці-мислительки. Дослідниця творчості Т. Моррісон Л.В. Углей наголошує на таких аспектах щодо психологічного зображення характерів у прозі афроамериканської письменниці: «а)

«зсередини» – шляхом художнього пізнання внутрішнього світу дійових осіб за допомогою внутрішнього мовлення, образів пам'яті та уяви; та б) «ззовні» – шляхом психологічної інтерпретації авторкою виразних особливостей мовлення, мовної поведінки, міміки та інших засобів зовнішніх проявів психіки» [96, с. 218].

Учена також звертає увагу на образ «дому» в романі Т. Моррісон «Улюблена», що вважається архетиповою складовою теми рабства, починаючи з роману Г. Бічер-Стоу «Хатини дядька Тома».

Якщо в романі «Хатина дядька Тома» будинок відіграє роль своєї «власності» раба Тома, що дає нам відчуття того, що Том не зовсім раб, він має свій притулок, свій дах над головою. Згодом ми зрозуміємо, що це не захистить Тома від свавілля рабовласників, але його душа прагне свободи, він в будь-яку мить готовий нею скористатися, тим більше, що «хатина» у Тома є. Вона символізує сімейний затишок, своєрідну приватність, вважається оберегом. Раби ж, які працювали на плантаціях, жили в бараках як худоба.

Тоні Моррісон вважає, що дім і рабство – речі не сумісні. Рабовласник містер Гарнер надумав побудувати «Милий Будинок» для своїх рабів. Його утопічна мрія про те, що при людожерському державному устрою може існувати ідеальна система, яку запроваджують такі «хороші» рабовласники, як Гарнер. Але після загибелі цього рабовласника, «Милий Будинок» став власністю іншого хазяїна.

У протагоністів роману «Улюблена» з'являється новий дім, який вони придбали після втечі з «Милого Будинку». Будинок під номером 124, містечко Цинциннаті, штат Огайо) має дещо інші відтінки й значення. Спочатку там мешкала Бебі Сагз, яку викупив із рабства власний син Галле, а будинок її пропонував аболіціоніст Едвард Бодуін в обмін на працю. Пізніше до цього будинку заселяться невістка Сет і онука Бебі Сагз – Денвір. І в цей же будинок завітає дивна особа жіночої статі, яку назвуть «Улюблена». Будинок, охоплений рабськими флюїдами не може випромінювати щастя. *«Наповнений дитячою злістю [...] сіро-білий будинок на Блустоун Роуд. Тоді він ще не мав*

номера, бо Цинциннати не простягався так далеко» [67]. Сірий колір не такий страшний, як білий. Він сприймається як демонічний колір, за білизною якого прихована ненависть до всього чорного, такого ж природнього, як і біле. Коли в цей будинок зайшов чоловік на ім'я Стемп Пейда, він почув голоси, які могли, на його думку, належати Бебі Сагз та її онуці, що вбила її невістка Сеті. Друг Сеті Пол Ді також чув голоси, які належали великій кількості постраждалих афроамериканців-рабів.

Наша загадкова героїня Улюблена саме й з'явилася для того, щоб прийти з потойбічного світу й свідчити про душі померлих чорних рабів. Якщо у «Милому Будинку» раби були абсолютно безправними, то в будинку на вулиці Блустоун Роуд вони нібито й набули очікуваної свободи, але минуле не відпускало їхню свідомість, вони відчували нестерпну залежність від жахиття, що довелося пережити цьому народові.

Архетип дому для Т. Моррісон вкрай важливий. До нього вона звертається у романах «Рай» і «Дім». У першому романі йдеться про те, що темношкірі люди вже позбавилися рабства, але вони не позбавилися жаги помсти білим за своє страшне минуле. Містечко Рубі заселили афроамериканці, які відроджують ту ж систему рабства, яку пережив їх народ, це демонстрація своєрідного «чорного націоналізму». Вони влаштовують закони сегрегації, їх містечко належить тільки чорним. Але в занедбаному монастирі, що знаходився на окраїні містечка Рубі, жінки створили громаду на чолі з лідеркою Конні. Їх спільна праця, духовні пріоритети змінюють не тільки життя кожної з них, а й помітно впливають на загальну культурну атмосферу в Рубі. Вони руйнують усталені, заучені постулати стосовно соціальних норм, які дуже часто знаходяться у розладі зі свідомістю, руйнують її, чим зцілюють скалічені душі людей зі страшним минулим.

У романі «Дім» також авторка звертається до теми пошуку власного притулку. Головні персонажі роману Френк та Ісідра (Сі) Мані намагаються самоідентифікувати себе. Вони психологічно ізольовані від соціуму і шансів на щасливе майбутнє у них замало.

Френк почав морально і духовно одужувати після різного роду переживання життєвих колізій. Приміром, коли Френк отримав листа, в якому було сказано про психічне захворювання сестри, як наслідку посттравматичного шоку. *«Зрештою, Френк виносить Сі з будинку лікаря і вони разом прямують до того дому, який обоє так ненавиділи. У рідному містечку дівчині надають медичну допомогу і повертають їй здоров'я. Тоні Моррісон підкреслює цілющі властивості батьківщини, де відбувається фізичне й духовне одужання протагоністів. Вони демонструють властиву героям Тоні Моррісон здатність до відродження після низки плачевних подій, які випадають на їхню долю»* [124, с. 77].

Рабство спричинило величезну деструкцію в етнічному середовищі, до якого належали афроамериканці. Народ пережив психологічно-культурну травму, втративши багато елементів власної ідентичності. Якщо належність до своєї нації й мала певні маркери, адже вони формувалися не у вільному просторі, не в природньому національному середовищі, а в неволі, яка позбавила людину всіх прав, притаманних людині, яка по праву вважається вільною. Насилля та знуцання над цілим народом призвело до колосальних викривлень, які вкрай негативно вплинули на економічно-духовний стан і як наслідок – на генетико-психологічний стан темношкірих рабів.

Продовжуючи традиції аболіціоністського руху та враховуючи досвід, набутий вже у ХХ ст., афроамериканська письменниця Т. Моррісон намагається провести певну ревізію теорій та думок щодо сприйняття та розуміння колоніальної історії, яка стосується такої країни, як Америка. Її роман «Улюблена» – це не просто опис долі людей в умовах неволі, а своєрідне аналітичне дослідження причин та наслідків цього масштабного лиха, пов'язаного зі знищенням цілого етносу.

3.2. Співвідношення класичного та магічно-містичного реалізму в структурі романів Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Т. Моррісон «Улюблена»: порівняльний аспект

Роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» вважається першим реалістичним соціальним романом в літературі США XIX ст.. Уперше художній твір відобразив життя темношкірих рабів з такою силою, що він отримав у Америці назву «друга Біблія». І хоча авторка роману не занурюється в глибинні процеси цього явища, тим не менше вона яскраво передала моральну деградацію як рабовласників, так і рабів.

Композиція твору цементується навколо протагоніста твору дядька Тома, але ідейний задум виходить за межі ключового персонажа. Чого вартують тільки картини свавілля по відношенню до рабів. Країна, в якій культивуються такі «моральні принципи» не має майбутнього, вона ніколи не матиме прогресивного розвитку: дітей забирають від батьків, а тих рабів, які на думку рабовласника проявили непокору, забивають до смерті, спалюють на вогнищі. Жінок використовують в якості самок, щоб вони давали приплід.

Американська письменниця відтворила прекрасні образи невільників, яким не можна не співчувати або симпатизувати. Це не тільки дядько Том та його мудра дружина Хлоя. У цей ряд можна додати Мулата Джорджа Гарріса, який на заводі сконструював технічний прилад для обробки коноплі та його свободолюбива дружина Еліза (Ліззі), яка до останнього бореться за свободу своєї родини, зокрема, – за свого маленького хлопчика. Викликає увагу та повагу весела й добродушна шкідниця темношкіра юна рабиня Топсі. Психологічно тонко й переконливо показана у своїх стражданнях рабиня Кассі.

Роман Г. Бічер-Стоу писався в період, коли в Європі, та і Америці, в літературі та мистецтві набрав обертів такий напрям, як класичний реалізм, що відрізнявся відображенням людини, зануреної в соціальне середовище. Дослідити це середовище можливо тільки завдяки аналітичним зусиллям, що

базуються на соціально-психологічному детермінізмі, який спирається на соціально-історичні обставини. Знаменником цих взаємодій та конфліктів є людина у своїй різнобічній взаємодії з середовищем. Художні узагальнення формуються на підґрунті типізації дійсності (життєвих явищ): ми звертаємо увагу і на типового героя, і на типові обставини, з їх історичними закономірностями та протиріччями. Людина, суспільство оцінюється з позицій універсального їх зображення: аспект політики, філософії, психології, побуту, суто власного (особистого) життя, приналежності до соціальної групи людей.

Світ персонажів роману Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» поділяється на два табори: світ рабовласників і работорговців (Шелбі, Сен-Клер, Легрі, Гарріс, Гейлі) і рабів (дядько Том, Хлоя, Джордж та Еліза Гарріси, Кассі). Ці табори неоднорідні. Серед рабовласників є буквально нелюди (Легрі) і є так звані «гуманні» плантатори (Сен-Клер, Шелбі), але й вони розбещені рабовласництвом, втрачають позитивні риси характеру. В таборі рабів є ті, хто активно виборюють волю (Джордж та Еліза Гарріси, Касі), хто мріє про волю, але підкоряється владі рабовласників (дядько Том, Хлоя), а є й такі, що стали помічниками рабовласників (наглядачі Сембо і Квімбо). В романі показане й молоде покоління «білих» – Єва Сен-Клер і Джордж Шелбі, вони вже мислять не так, як їхні батьки, вони співчувають рабам, хочуть звільнити їх (Єва) і навіть звільняють (Джордж Шелбі).

Серед образів невільників вирізняється своїми чеснотами й поглядами дядько Том, старий негр, якому судилося зазнати в житті стільки лиха, що навіть у рабовласників щось схоже на співчуття ворушилося в грудях. Доля цієї багатостраждальної душі викликає велике співчуття, особливо після того, як він гідно переніс усі тортури й помер як справжній християнин, знайшовши у собі сили пробачити людям, які заблукали у бездуховній п'їтмі.

Після смерті Тома від катувань свого рабовласника Легрі, цей рабовласник став пиячити. І хоча йому не шкода було свого раба, але щось бентежило цю гнилу душу. До цього ж, при загадкових обставинах, зникли

його рабині-наложниці. У його будинку по ночах стали з'являться тіні, було чутно звуки: голоси та дивний стук. Зляканий Саймон Легрі намагався зачиняти двері на ключ, він не міг знайти собі спокій. *«Дурний, хто замикає двері від духів, бо того духа, з яким він так боїться зіткнутися віч на віч, він носить у власних грудях, і голос його, хоча й притлумлений та заглушений громаддям земної марноти, все ж звучить мов провіщення страшного суду! Проте Легрі замкнув свої двері й підпер їх стільцем. Тоді поставив на столик у головах засвічену лампу, а поряд поклав пістолі. Нарешті, перевіrivши всі гачки та засувки на вікнах, він запрягся сам собі, що йому “начхати на нечисту силу й на всіх, які є, духів”, і ліг спати»* [8].

Реалістична модель стоунівського роману торкається елементів містики, притаманних афроамериканській культурі відносно стосунків живих людей з душами померлих. Рабовласник, руки якого були по лікті в крові, крізь сон відчував, що над ним нависає якась тінь, причому вражає походження цієї тіні: вона нагадує погребне покривало матері Легрі, а тримає це покривало Кассі – жінка-рабиня, життя якої цей кат перетворив на пекло. Легрі чув, що хтось присутній у його кімнаті, але він нібито завис між сном і реальністю: *«Так, наче спав і не спав. Він знав, що хтось заходить у кімнату, чув, як відчинилися двері, але не міг поворухнути ні рукою ні ногою. Нарешті він рвучко обернувся. Так, двері були відчинені, і він ще встиг помітити, як чиясь рука загасила лампу»* [8].

Подібні епізоди мають реалістичне підґрунтя, але ж коли неймовірно страждає жертва, кат теж наражає себе на знищення, психологічну деструкцію, намагання приглушити свідомість, причетну до ганебних вчинків.

Чутки про невиліковну хворобу Легрі розійшлися по всій околиці. Це не можна було приховати, адже біла гарячка навіювала злочинцю образи страшного покарання. *«Нікому несила було знести той жах. Хворий кидався, дико кричав, нестямно переказував свої привиддя, і в кожного, хто його чув, аж кров холола в жилах. А коли він помирав, біля його смертельної постелі*

стояла сувора й невблаганна жінка в білому і раз у раз проказувала: “Ходім! Ходім! Ходім!” [8].

Роман Тоні Моррісон також має реалістичну концепцію світобачення, але в ньому ключовою основою являється такий художній метод, як магічний реалізм, оскільки елементи магічного характеру щільно перетинаються з реалістичною картиною світу. Цей термін навряд чи можна сприймати як суто науково-аналітичний. Він, швидше за все, маркує мистецьку концепцію, притаманну модерністській течії. Особливих обертів цей термін набрав у літературі Латинської Америки: Х.Л. Борхес, М.В. Льоса, Х. Кортасар, Г. Маркес та ін. *«Магічний реалізм» – це реалізм, у якому органічно поєднуються елементи реального та фантастичного, побутового та міфічного, дійсного та уявного, таємничого»* [63].

Дослідниця творчості Т. Моррісон Н.І. Телегіна пише: *«Кохана, яка є істотою містичною, складає контраст реальності, і цей контраст є сюжетоутворюючим»* [91, с.150]. Контрастна складова роману «Улюблена» на думку цієї літературознавиці очевидна: білі – темношкірі; свобода – рабство; добро – зло тощо. Контраст відчувається і перегуках літературних напрямів (методів): реалізм – магічний реалізм.

«Улюблена» використовує афроамериканське повір'я, яке є складовою частиною міфології афроамериканського народу. Приміром, афроамериканці стверджують, що душі померлих знаходяться у просторі з живими доти, доки існує пам'ять про померлих. Ми можемо припустити, що подібна концепція перегукується і зі слов'янським розумінням взаємодії померлих душ із живими, але у творі нобелівської лауреатки він набуває особливого змісту, оскільки торкається глибинних травм колишніх рабів, які необхідно вивести на поверхню, осмислити їх, заново пережити й знайти сили жити далі, подолавши таким чином посттравматичний синдром.

Афроамериканці ще вважали, що в певних випадках, коли померлі мають образу на своїх рідних за образи, нанесені родичами, померлі душі перевтілюються в привиди, при цьому вони залишаються в оселях і поводять

себе як божевільні. Темношкірі люди сприймали це як ознаку того, що рід існує, забуття не охоплює його своєю байдужістю, а значить – забуття не загрожує зникненню роду.

Цей розповсюджений міф ліг в основу роману Т. Моррісон «Улюблена», коли в будинку 124, в якому мешкає рабіння-втікачка Сет, з'являється дивна дівчина. Вона стверджує, що вийшла з води, та ще й ім'я у неї таке, що нагадало Сет трагічну подію двадцятирічної давнини: після того, як дворічній дитині Сет перерізала пилкою горло, вона на могилі своєї дитини-мучениці написала «Улюблена».

Міф про появу душ рабів, яких закатували рабовласники, Т. Моррісон вочевидь запозичила в романі Г. Бічер-Стоу «Хатна дядька Тома» – розділ XLII: «Правдива історія одного привида».

Т. Моррісон міцно тримається за міфологічні сюжетні лінії. Авторка роману описує неймовірні страждання матері. Цей біль вплинув на її манеру говорити, на сприйняття тих чи інших ситуацій в психологічно загостреному, болісному ключі. На особливості її характеру впливав життєвий досвід Сет, зітканий зі страху, болю та жорстоких випробувань. Її істерична реакція на білих цілком зрозуміла, адже вони спричинили Сет велику кількість страждань, змусили її дійти до крайнього стану сприйняття оточуючого світу – чим віддавати дитину на нелюдські страждання, краще позбавити її життя. Згідно міфологічних сюжетів афроамериканського народу, основною причиною появи Улюбленої став той факт, що про неї почали забувати, й вона стала бездомною.

Хоча, в глибині душі, як пише Т. Моррісон, «Улюблену вабило материнське обличчя, адже колись воно їй посміхалося. Улюблена прагнула зустрічі з цим обличчям, щоб дізнатися про всі таємниці, які стосуються долі Улюбленої» [67].

Надалі сюжет матиме певну закономірну послідовність, адже Улюблена бажала помсти та вимагала каяття за вчинок своєї матері. Коли фантом дівчини руйнував меблі, бив посуд, влаштовував постійні побутові потрясіння:

«Мертва дочка Сет, якій вона перерізала горлянку, повернулася, щоб помститися. Сет, виснажена і заплямована, помирає, крутиться, змінює форму. Схоже, її заворожили. Ця її дочка б'є її, прив'язує до ліжка і висмикує в неї волосся» [67]. Сет, яка вважалася матір'ю Улюбленої, майже танула на очах, втрачала життєві сили й повільно помирала.

Коли в ситуацію втрутилася донька Сет Денвер, відбулися позитивні зрушення. Денвер, яка майже не виходила з двору, відчула в собі сили й бажання змінити ситуацію, покращити своє життя й психологічно допомогти матері. Коли вона відправилася в містечко Цинцинатті й зустрілася зі своєю темношкірою спільнотою людей, які кинулися на допомогу своїй «сестрі».

Афроамериканки, які добре знали міфологічні традиції та містичні закони свого народу, вирішили застосувати свої уміння таким чином, щоб минуле, з його трагічно-руйнівною реальністю локалізувати, нестерпне минуле повернути назад, вивести його із контексту сьогодення як таке, що руйнує психіку людини, перетворює життя в беззмістовний стан щодо його сприйняття.

Після приходу людей, які спробували зробити ритуальний обряд, Улюблена нібито розчинилася у просторі, рухаючись у напрямку тієї річки, з якої вона колись вийшла, щоб зайти у будинок № 124.

Питання залишається відкритим: чи здатна людина позбавити свою психіку, свою душу від наслідків тих катастрофічних подій, які довелося пережити матері-вбивці Сет та її дитині-мучениці. Історичне поле в романі подається у віртуозному літературному ключі, куди доєднуються знання і з філософії, і з антропології, і з психології, і з етнографії. Все це науково-мистецьке розмаїття є ствердженням і доказом страждань людей-рабів, які руйнують взаємини з оточуючим світом та й із самою особистістю.

Роман «Улюблена» живиться елементами, які в романтизмі позначені «двоєсвіттям» – світом реальним і світом містичним, що є характерним для світосприйняття афроамериканців, які пережили рабство – це і магія й ритуали закляття й осмислення міфів, які своїм корінням поринають до

афроамериканської ментальності. Навіть у самому «Милому Будинку» відчувається флер міфу-містики: рабовласник містер Гарнер радиться зі своїми рабами у побутово-господарських справах, дозволяє рабам носити зброю, навіть допоміг своєму рабу викупити матір із рабства й прилаштував її до білої родини, щоб убезпечити цю жінку. Містер Гарнер називає свої рабів справжніми чоловіками. Його новаторські думки, сприймалися сусідами як виклик системі, як удар по рабовласництву. За це його неодноразово били, а згодом пристрелили. Так і він і залишився взірцем людяності та порядності, особливо, коли новий хазяїн-учитель перетворив життя рабів у маєтку «Милий Будинок» у суцільний жах. Усіх чоловіків-рабів у романі «Улюблена» називають іменем Пол, додаючи літери А, D, F і т.д., можуть бути В, С. Після того, як помер містер Гарнер Пола Еф одразу ж продали. Пол Ей не витримав знущань рабовласника й вирішив утекти, за що був суворо покараний, його повісили. Раб Сіксо, за те що мав свою життєву позицію й людські переконання був застрелений, а потім ще й спалений. Пол Ді був проданий рабовласнику, якого він хотів убити, після чого йому довелося все життя працювати в кайданках. Раб Галле зміг із рабства викупити свою матір Бебі Сагз, організувати втечу із рабства власній дружині разом із дітьми, а сам залишився у рабстві, оскільки після того, як він побачив знущання над його вагітною дружиною Сетою й був не в силах допомогти їй, Галле збожеволів і подальша доля його невідома. Сета вважала, що він помер.

Г. Бічер-Стоу намагалася показати й показала умови рабського життя з об'єктивних точок зору, так би мовити, в реалістичному ключі, адже вона не змогла показати внутрішній світ темношкірої людини, яка знаходиться в просторі білих людей. До того ж, темношкіра людина позбавлена свободи, батьківщини, мови, власних національних традицій, родини. Тому проблема ідентифікації афроамериканських рабів була нагальною, адже вони не були ні з афроамериканською спільнотою, ні тим більш із білою расою. Коли у Бебі Сагз спитали як її звати, то вона згадувала про те, як записане її ім'я в документі. На питання: а як сама себе вона називає, була показова відповідь:

«Ніяк». Це показовий епізод, який свідчить про нагальність самоідентифікації людини.

Порівняння двох творів є виправданим літературознавчим прийомом. Роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» був написаний у період розквіту рабства, який став потужним літературно-художнім інструментом, що вплинув на свідомість мешканців білої частини Америки. Роман Т. Моррісон «Улюблена» побачив світ у постколоніальний період, коли активно аналізувалися та досліджувалися причини і наслідки колоніального правління. Міфологія африканського народу відкривала багато психологічних таємниць, які могли показати процеси та дії темношкірих рабів на рівні підсвідомості. Так, вчена-літературознавиця Л.М. Горболіс, говорячи про індивідуальний стиль письменника, виокремлює декілька його складників, таких як урахування часу та суспільно-історичних умов; важливість відповідності стилю «смакам сучасників» та урахуванню митцем слова «впливу традиції»: *«У кожного автора в окремому творі або й у всій творчості буде різним співвіднесення традиції і новаторства», конкретно традиції фольклорної та літературної, поєднання національного та інтернаціонального, наявність різного плану запозичень та впливів* [22, с. 46]. Нобелівська лауреатка занурюється у глибинні пласти фольклорно-міфологічної традиції свого народу й через вивчення міфів знаходить можливість зрозуміти його душу.

«Міф для Т. Моррісон є метафорою відмови від часу. Функція міфу полягає у тому, щоб відновити поетику життя та слова, загублену у процесі розвитку суспільства. Минуле та сьогодення неподільні, і завдання метафори – перебороти дисонанс часу. Проблемний спектр романів Т. Моррісон широкий. Літературне та лінгвістичне багатство, різнобарвність та багатоплановість персонажів у романах письменниці є невичерпним джерелом не лише насолоди та пізнання світу, але й детального вивчення. Це є естетичне явище, яке розвивається. Світ Моррісон необхідно досліджувати як художню реальність – унікальну, самобутню, багатогранну» [78, с. 196].

Коли біля будинку № 124 зібралися темношкірі жінки, в цей час Сет кайлом для криги колола шматок льоду. (Згадаймо стоунівську героїню, яка разом із сином та чоловіком тікала із рабства. Рятівним кордоном була крига на річці, на яку стрибнула Еліза зі своєю дитиною. Знов з'являються паралелі: поява привида та наявність криги в певних епізодах двох творів). Одночасно Сет разом зі своєю Улюбленою почули музику. Улюблена лизнула сіль, а потім разом із матір'ю підійшла до вікна.

Музика відігравала магічну роль в ритуалі, спрямованому на виправлення того безладу, який спричинила поява Улюбленої в будинку Сет. Ці дві людини стали на порозі *«Сет здавалося, що повернулася галявина зі своєю спекою і мерехтливим листям, де голоси жінок шукали потрібної комбінації, підказки, коду, звуку, що проб'ється крізь слова. Додавали голос до голосу, доки її не знаходили, а тоді хвиля звуку ставала такою широкою і глибокою, що збивала каштани з дерев. Зараз вона накрила Сет, і та затремтіла, немов людина, яку опустили в хрестильні води»* [67].

Магічний обряд набирав своєї дієвості. Тридцять африканських жінок, які виконували ритуал вигнання злої сили, яка псує життя Сет, не злякалися дівчини, яка стояла поруч із Сет: *«Дитина-диявол була розумна, подумали вони. І вродлива. Вона набула вигляду вагітної жінки, голої, усміхненої до полуденного сонця. Чорна як ніч, блискуча, стояла вона на довгих прямих ногах з великим і тугим животом. Голову обвила лоза волосся. Ісусе. Її посмішка засліплювала»* [67]. Після містичного обряду афроамериканських жінок *«Пол Ді зрозумів, що Улюбленої дійсно не стало. Зникла, луснула прямо на їхніх очах»* [67].

Ми можемо припустити, що роман Т. Моррісон хоча й дав певні відповіді на питання расового характеру, але ще більше додав питань. Коли ми говоримо про рабство взагалі, яке стосується, скажімо, білих людей, то мається на увазі якісь утиснення прав людини в плані оплати праці, позбавлення якихось соціальних можливостей. Рабство ж, яке пов'язане з расовою дискримінацією – це щось за межами людської природи. Це таке

рабство, коли ніщо твоє тобі не належить. До рабів ставилися як до тварин. Рабів спарювали, щоб вони плодили робочу силу.

Якщо ми поставимо однозначне питання: хто ж ця Улюблена? – то конкретної однозначної відповіді надати тяжко. Її можна сприймати в руслі метафори, алюзії, алегорії, в образі якоїсь узагальненої колективної травми. Чи, можливо, це фольклорний сюжет, який передавався з вуст у вуста, користуючись додатковим ефектом з привидами та маренням.

Авторка твору показує гнітючу атмосферу з відвертими описами насильства, які не є вигаданими, а представлені як такі, що зберегла людська пам'ять. Їх треба осмислити, пережити, вистраждати – і знайти сили відпустити. *«Геній Тоні Моррісон, завдяки якому вона уникає кітчю, полягає в тому, що вона знаходить мову, якою передає саму неможливість виразити рабство – процес, який включає щось поза межами реалізму»* [43, с. 231].

Висновки до третього розділу

Прагнення двох письменниць – американки Гаріет Бічер-Стоу та афроамериканки Тоні Моррісон мають спільну мету: очистити землю, простір від суцільного зла, садизму та божевілля. Знаковим є той факт, що цю важливу місію поклали на свої плечі саме жінки, адже відчуття материнства через власний досвід дає різкий ефект розуміння та сприйняття душевного стану рабів, у яких відбирають дітей, щоб продати їх в інші руки. Один тільки цей фактор паралізує людську свідомість, обурює й викликає шалений громадський супротив та породжує почуття огиди до порабителів.

Роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» змінив не лише життя письменниці, він змінив життя цілого американського континенту. Хорошим тоном було обов'язкове прочитання роману, адже в Америці на першому місці була Біблія, на другому – славетний роман Бічер-Стоу.

Основою для складання сюжету аболіціоністського спрямування стали розповіді рабів. Як у Г. Бічер-Стоу, так і у Т. Моррісон у центрі уваги опиняються діти. Це найболючіший аспект щодо жорстокого поводження з людьми: забирати дитину у матері назавжди – це найжорстокіший акт насильства. Коли Г. Бічер-Стоу почула історію про спасіння матір'ю дитини від позбавлення її власних батьків, і тоді вона вирішила спасати своє дитя. Цим літературним персонажем у романі стала Еліза, яка була покоївкою місіс Шелбі. Елізині випробування завдають багато хвилювань читачеві.

Досить вдалим за своєю правдивістю, щирістю, точністю психологічних деталей є образ Сеті, матері чотирьох дітей: двох доньок та двох синів, доля яких набула складних трагічних колізій. І знову, йдеться про реальні історії. Але якщо родина Елізи змогла об'єднатися й досягти своєї мети, то чоловік Сеті так і не зміг втекти від рабовласника. До того ж, коли помер перший господар рабині Сеті «поблажливий» Гарнер, то господарством заволодів шкільний учитель-тиран, якого авторка роману навіть позбавляє імені.

Т. Моррісон явно спиралася на роман своєї колеги по цеху, щоб перейнятися атмосферою неймовірного розпачу та абсолютної внутрішньої

дисгармонії. Важко уявити, до якої аморальної межі може дійти людина придатна забити раба батогами, повісити, пристрелити, спалити на багатті. Часто раби чекали на смерть як на спасіння від страждань.

Якщо в романі Т. Моррісон ми знайомимося з літньою жінкою Бебі Багз, яка проживала в рабстві, то в романі Г. Бічер-Стоу раб Том живе в атмосфері рабства, йому кожного разу доводиться робити власний вибір, щоб зберегти свою душу, щоб залишитися людиною.

Т. Моррісон вибудовує аболіціоністську стратегію своїх романів завдяки своїм аналітичним здібностям. Вона не висловлюється прямо й однозначно, що рабство треба подолати в самому собі. Це б виглядало дуже банально. Вона знаходить певні архетипові складники через призму яких, письменниця занурюється в психологію своїх персонажів.

Тексти творів Т. Моррісон читати не завжди просто, адже авторка обізнана так в людській природі, що не завжди з першого разу можна опанувати хід думок письменниці-мислительки.

Якщо в романі «Хатинка дядька Тома» будинок відіграє роль своєрідної «власності» раба Тома, що дає нам відчуття того, що Том не зовсім раб, він має свій притулок, свій дах над головою. Згодом ми зрозуміємо, що це не захистить Тома від свавілля рабовласників, але його душа прагне свободи, він в будь-яку мить готовий нею скористатися, тим більше, що «хатина» у Тома є.

Тоні Моррісон вважає, що дім і рабство – речі не сумісні. Рабовласник містер Гарнер надумав побудувати «Милий Будинок» для своїх рабів. Його утопічна мрія про те, що при людожерському державному устрою може існувати ідеальна система, яку запроваджують такі «хороші» рабовласники, як Гарнер. Але після загибелі цього рабовласника, «Милий Будинок» став власністю іншого хазяїна.

Рабство спричинило величезну деструкцію в етнічному середовищі, до якого належали афроамериканці. Народ пережив психологічно-культурну травму, втративши багато елементів власної ідентичності. Якщо належність до своєї нації й мала певні маркери, адже вони формувалися не у вільному

просторі, не в природньому національному середовищі, а в неволі, яка позбавила людину всіх прав, притаманних людині, яка по праву вважається вільною.

Продовжуючи традиції аболіціоністського руху та враховуючи досвід, набутий вже у ХХ ст., афроамериканська письменниця Т. Моррісон намагається провести певну ревізію теорій та думок щодо сприйняття та розуміння колоніальної історії, яка стосується такої країни, як Америка. Її роман «Улюблена» – це не просто опис долі людей в умовах неволі, а своєрідне аналітичне дослідження причин та наслідків цього масштабного лиха, пов'язаного зі знищенням цілого етносу.

Роман Г. Бічер-Стоу писався в період, коли в Європі, та і Америці, в літературі та мистецтві набирав обертів такий напрям, як реалізм, що відрізнявся відображенням людини, зануреної в соціальне середовище. Дослідити це середовище можливо тільки завдяки аналітичним зусиллям, що базуються на соціально-психологічному детермінізмі, який спирається на соціально-історичні обставини. Знаменником цих взаємодій та конфліктів є людина у своїй різнобічній взаємодії з середовищем. Художні узагальнення формуються на підґрунті типізації дійсності (життєвих явищ): ми звертаємо увагу і на типового героя, і на типові обставини, з їх історичними закономірностями та протиріччями. Людина, суспільство оцінюється з позицій універсального їх зображення: аспект політики, філософії, психології, побуту, суто власного (особистого) життя, приналежності до соціальної групи людей.

Реалістична модель стоунівського роману торкається елементів містики, притаманних афроамериканській культурі відносно стосунків живих людей з душами померлих. Рабовласник, руки якого були по лікті в крові, крізь сон відчував, що над ним нависає якась тінь, причому вражає походження цієї тіні: вона нагадує погребне покривало матері Легрі, а тримає це покривало Кассі – жінка-рабіня, життя якої цей кат перетворив на пекло. Легрі чув, що хтось присутній у його кімнаті, але він нібито завис між сном і реальністю:

Роман Тоні Моррісон також має реалістичну концепцію світобачення, але в ньому ключовою основою являється такий художній метод, як магічний реалізм, оскільки елементи магічного характеру щільно перетинаються з реалістичною картиною світу. Цей термін навряд чи можна сприймати як суто науково-аналітичний. Він, швидше за все, маркує мистецьку концепцію, притаманну модерністській течії. Особливих обертів цей термін набрав у літературі Латинської Америки.

«Улюблена» використовує афроамериканське повір'я, яке є складовою частиною міфології афроамериканського народу. Приміром, афроамериканці стверджують, що душі померлих знаходяться у просторі з живими доти, доки існує пам'ять про померлих. Ми можемо припустити, що подібна концепція перегукується і зі слов'янським розумінням взаємодії померлих душ із живими, але у творі нобелівської лауреатки він набуває особливого змісту, оскільки торкається глибинних травм колишніх рабів, які необхідно вивести на поверхню, осмислити їх, заново пережити й знайти сили жити далі, подолавши таким чином посттравматичний синдром.

Ми можемо припустити, що роман Т. Моррісон хоча й дав певні відповіді на питання расового характеру, але ще більше додав питань. Коли ми говоримо про рабство взагалі, яке стосується, скажімо, білих людей, то мається на увазі якісь утиснення прав людини в плані оплати праці, позбавлення якихось соціальних можливостей. Рабство ж, яке пов'язане з расовою дискримінацією – це щось за межами людської природи. Це таке рабство, коли ніщо твоє тобі не належить. До рабів ставилися як до тварин. Рабів спарювали, щоб вони плодили робочу силу.

Якщо ми поставимо однозначне питання: хто ж ця Улюблена? – то конкретної однозначної відповіді надати тяжко. Її можна сприймати в руслі метафори, алюзії, алегорії, в образі якоїсь узагальненої колективної травми.

ВИСНОВКИ

Аболіціоністський рух США має тривалу історію, він згенерував політичні процеси, на які бурхливо прореагувала різножанрова література.

Ми підкреслюємо, що раби не були однорідними за своїми моральними якостями та прагненням до свободи: в серпні 1800 року поблизу Ричмонда (столиця штату Вірджинія) спалахнув заколот під проводом афроамериканця-коваля Габриеля. Майже через тридцять років спалахнуло ще одне повстання афроамериканців, знову в штаті Вірджинія, на чолі якого був африканський проповідник Нат Тернер. На початку 1830-х років у країні зародився рух, спрямований на відміну рабства, яке отримало назву «аболіціонізм»: (фр. *abolitionisme*, від лат. *Abolitio* – скасування) – громадський рух за скасування рабства.

З січня 1831 року, у Бостоні, по ініціативі поета і публіциста Вільяма Ллойда Гаррісона почала виходити щоденна газета «Визволитель» («The Liberator»). Надруковані статті цього видання закликали до негайної відміни рабства.

Так, у 1850 році у штаті Вірджинія білий фермер Джон Браун підняв повстання разом із трьома синами, а також афроамериканцями, яким Дж. Браун дарував свободу.

Неоціненний внесок у формування гуманістичних аспектів буття зробив Олаудах Еквіано, якого вважають першим темношкірим англомовним письменником, що належав до народу іґбо. Біографія Еквіано загадкова і неймовірно цікава. Ми проаналізували його праці «Звернення до негрів штату Нью-Йорк» (1787) та «Цікава оповідь життя Олаудаха Еквіано, африканця» (1789). Ці оповіді можна вважати першими кроками темношкірих рабів до пошуку діалогу з американським суспільством, вирішуючи складні расові питання стосовно прав темношкірих людей та їх невизнання білими представниками країни.

Засновник легендарної «Підпільної залізниці» Джон Ньютон зміг визволити до тисячі рабів, він також напише гімн «Чудова Благодать» («Amazing Grace», 1779), який релігійні протестанти виконують і зараз.

Важливе місце в аболіціоністському русі належить «Оповідям про рабство». Вони набули відчутного поступу й стали своєрідним фундаментом для подальших жанрових модуляцій. Так, Дуглас Фредерік, колишній раб, став одним із лідерів аболіціоністського руху. Його зусилля в літературі, політичній боротьбі за права рабів зробили цю особистість відомою в широких американських колах. Дуглас Фредерік написав декілька мемуарів, спираючись на свій досвід, перебуваючи в статусі раба. Свої поневіряння він представив у «Повісті про життя Фредеріка Дугласа, американського раба» (1845).

Прогресивні рухи американців підсилювалися афроамериканською літературою, яка формувала як етнічну самосвідомість темношкірих («небілих») американців, так і впливала на прогресивні погляди білих американців. Перша половина ХХ ст., 1920–1930-ті роки, пов'язана з так званим «Гарлемським ренесансом» – потужним культурним рухом, який очолили найталановитіші афроамериканські митці слова, художники, музиканти. Своім культурним центром афроамериканці обрали район Нью-Йорку Гарлем. Серцем Гарлемського ренесансу 1930-х років був театр «Аполло». 1960–70-ті роки вважаються найпотужнішим за розмахом етапом визвольного афроамериканського руху. Дух протесту, загальна атмосфера змін у країні призводили до концентрації позитивної енергії негритянських мас, яка втілювалась в творах літератури та мистецтва.

Боротьба з расизмом має давню історію в США. Особливо дієво виступили проти цього ганебного явища в 60–70-ті роки ХХ ст. такі письменники, як Лорейн Хенсберрі, Ерскіна Колдуелла, Харпер Лі, Карсон Маккаллере, Джеймс Болдуїн, Тоні Моррісон та багато інших.

Авторка роману «Хатина дядька Тома» Гаррієт Елізабет Бічер-Стоу, поборниця звільнення афроамериканців від рабства, виховувалась у віруючій в Бога родині в дусі суворих релігійних традицій. Вона дотримувалась такої

думки: рабство знищує не тільки рабів, але воно деформує психіку їх власникам.

З позиції Г. Бічер-Стоу та її персонажа дядька Тома психотипи різняться саме своїм ставленням до Божих Заповідей. І чим люди більш віддалині від Бога, тим вони жорстокіші й підступні.

Роман Г. Бічер-Стоу цікавий і тим, що всі сюжетні ситуації під'єднують до себе потужний біблійно-релігійний пласт, який провокує до інтелектуальних міркувань, сприяє баченню у звичайних художніх епізодах глибинних підтекстів та моральних максимумів релігійного спрямування. І таких діалогів світоглядного характеру в романі багато. Окрім Тома і Хлої на тему існування Бога говорить раб-втікач Джордж Гарріс, який прагнув свободи за будь-яку ціну.

У романі дивним чином поєднане світське світосприйняття й релігійне. І хоча явно простежується ідея про те, що біблійні стратегії програють, але ж такі люди, як дядько Том культивують думку про те, що у пітьмі світить світло. Може скластися враження, що посередником цього світла у романі «Хатина дядька Тома» є тільки дядько Том, але треба згадати ще одну героїню твору юну Євангеліну Сен-Клер, яка випромінювала справжнє добро, повагу та любов як до білих, так і до чорних людей.

Життєвий шлях дядька Тома – це праобраз дороги *Via Dolorosa* («Шлях Скорботи», «Шлях Страждань»), по якому Христос йшов до Голгофи.

У романі Тоні Моррісон «Улюблена» простежується ключова тема історичної пам'яті, збереження якої дає можливість убезпечити свою поранену, затравлену душу. Створення реалістичних картин через метафоричне світобачення дає дивний ефект щодо аналізу складного життя рабів-африканців.

Трагічна історія США, в частині рабовласництва, за своїми сумними наслідками потребує ретроспективного погляду на історію, задля осмислення тих процесів і того суспільного стану, що привели до катастрофічної

реальності, яку треба було виправляти за будь-яку ціну. Цю тяжку роботу взяли на себе майстри слова.

Особлива роль у цьому процесі належить афроамериканській письменниці Тоні Моррісон, творчість якої тяжіє до елементів магічного реалізму, притаманного, перш за все, латиноамериканській культурі. Якщо взяти роман Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» і роман Т. Моррісон «Улюблена», то звертає на себе увагу той факт, що Г. Бічер-Стоу поставила за мету торкнутися тонких фібр душі білої людини, вона прагне влюбити білих людей у свого персонажа – дядечку Тома, щоб люди змінили свою точку зору, відносно схвалення рабовласництва. Роман Т. Моррісон «Улюблена» нагадує діалог письменниці зі своїми темношкірими братами і сестрами. Вона демонструє конструктивну аналітику, занурюється в потаємні кути людської душі, користуючись історичними аналогіями, досліджуючи колективну пам'ять, яку напрацьовує та опановує суспільство, формує та узагальнює уявлення про минулі часи, вибудовує детермінантні фактори появи тих чи інших соціально-політичних ситуацій в поєднанні законодавчої бази з її моральними принципами. Колективна пам'ять будується на індивідуальному досвіді окремої людини. До цього процесу може доєднатися держава зі своїми інформаційними потужностями та державними установами, але важливим є той фактор: на яких позиціях базується держава (гуманістичних, демократичних чи тоталітарних, антинародних).

Реанімація «історичної пам'яті», а в ситуації, про яку пише в своєму романі Т. Моррісон, можна сказати й «генетичної пам'яті» сприяє процесу виокремлення власних соціальних перспектив, побудованих на тлі якісних змін, що відбуваються в людській психіці в результаті переосмислення ціннісних критеріїв життя, і такі психологічні процеси можуть мати позитивну динаміку при зануренні у своє «генетично-кодове» минуле, яке допомагає письменниці Т. Моррісон розібратися з психологічними травмами своїх улюблених персонажів за романом «Улюблена».

Прагнення двох письменниць – американки Гаріет Бічер-Стоу та афроамериканки Тоні Моррісон мають спільну мету: очистити землю, простір від суцільного зла, садизму та божевілля. Знаковим є той факт, що цю важливу місію поклали на свої плечі саме жінки, адже відчуття материнства через власний досвід дає різкий ефект розуміння та сприйняття душевного стану рабів, у яких відбирають дітей, щоб продати їх в інші руки. Один тільки цей фактор паралізує людську свідомість, обурює й викликає шалений громадський супротив та породжує почуття огиди до порабителів.

Основою для складання сюжету аболіціоністського спрямування стали розповіді рабів. Як у Г. Бічер-Стоу, так і у Т. Моррісон у центрі уваги опиняються діти. Це найбільш болючий аспект щодо жорстокого поводження з людьми: забирати дитину у матері назавжди – це найжорстокіший акт насильства.

Досить вдалим за своєю правдивістю, щирістю, точністю психологічних деталей є образ Сеті, матері чотирьох дітей: двох доньок та двох синів, доля яких набула складних трагічних колізій. І знову, йдеться про реальні історії.

Т. Моррісон вибудовує аболіціоністську стратегію своїх романів завдяки своїм аналітичним здібностям. Вона не висловлюється прямо й однозначно, що рабство треба подолати в самому собі. Це б виглядало дуже банально. Вона знаходить певні архетипові складники через призму яких, письменниця занурюється в психологію своїх персонажів.

Рабство спричинило величезну деструкцію в етнічному середовищі, до якого належали афроамериканці. Народ пережив психологічно-культурну травму, втративши багато елементів власної ідентичності. Якщо належність до своєї нації й мала певні маркери, адже вони формувалися не у вільному просторі, не в природньому національному середовищі, а в неволі, яка позбавила людину всіх прав, притаманних людині, яка по праву вважається вільною.

Продовжуючи традиції аболіціоністського руху та враховуючи досвід, набутий вже у ХХ ст., афроамериканська письменниця Т. Моррісон

намагається провести певну ревізію теорій та думок щодо сприйняття та розуміння колоніальної історії, яка стосується такої країни, як Америка. Її роман «Улюблена» – це не просто опис долі людей в умовах неволі, а своєрідне аналітичне дослідження причин та наслідків цього масштабного лиха, пов'язаного зі знищенням цілого етносу.

Роман Г. Бічер-Стоу писався в період, коли в Європі, та і Америці, в літературі та мистецтві набирав обертів такий напрям, як реалізм, що відрізнявся відображенням людини, зануреної в соціальне середовище. Дослідити це середовище можливо тільки завдяки аналітичним зусиллям, що базуються на соціально-психологічному детермінізмі, який спирається на соціально-історичні обставини. Знаменником цих взаємодій та конфліктів є людина у своїй різнобічній взаємодії з середовищем. Художні узагальнення формуються на підґрунті типізації дійсності (життєвих явищ): ми звертаємо увагу і на типового героя, і на типові обставини, з їх історичними закономірностями та протиріччями. Людина, суспільство оцінюється з позицій універсального їх зображення: аспект політики, філософії, психології, побуту, суто власного (особистого) життя, приналежності до соціальної групи людей.

Реалістична модель стоунівського роману торкається елементів містики, притаманних афроамериканській культурі відносно стосунків живих людей з душами померлих. Рабовласник, руки якого були по лікті в крові, крізь сон відчував, що над ним нависає якась тінь, причому вражає походження цієї тіні: вона нагадує погребне покривало матері Легрі, а тримає це покривало Кассі – жінка-рабиня, життя якої цей кат перетворив на пекло. Легрі чув, що хтось присутній у його кімнаті, але він нібито завис між сном і реальністю.

Роман Тоні Моррісон також має реалістичну концепцію світобачення, але в ньому ключовою основою являється такий художній метод, як магічний реалізм, оскільки елементи магічного характеру щільно перетинаються з реалістичною картиною світу. Цей термін навряд чи можна сприймати як суто науково-аналітичний. Він, швидше за все, маркує мистецьку концепцію,

притаманну модерністській течії. Особливих обертів цей термін набрав у літературі Латинської Америки.

«Улюблена» використовує афроамериканське повір'я, яке є складовою частиною міфології афроамериканського народу. Приміром, афроамериканці стверджують, що душі померлих знаходяться у просторі з живими доти, доки існує пам'ять про померлих. Ми можемо припустити, що подібна концепція перегукується і зі слов'янським розумінням взаємодії померлих душ із живими, але у творі нобелівської лауреатки він набуває особливого змісту, оскільки торкається глибинних травм колишніх рабів, які необхідно вивести на поверхню, осмислити їх, заново пережити й знайти сили жити далі, подолавши таким чином посттравматичний синдром.

Ми можемо припустити, що роман Т. Моррісон хоча й дав певні відповіді на питання расового характеру, але ще більше додав питань. Коли ми говоримо про рабство взагалі, яке стосується, скажімо, білих людей, то мається на увазі якісь утиснення прав людини в плані оплати праці, позбавлення якихось соціальних можливостей. Рабство ж, яке пов'язане з расовою дискримінацією – це щось за межами людської природи. Це таке рабство, коли ніщо твоє тобі не належить. До рабів ставилися як до тварин. Рабів спарювали, щоб вони плодили робочу силу.

Якщо ми поставимо однозначне питання: хто ж ця Улюблена? – то конкретної однозначної відповіді надати тяжко. Її можна сприймати в руслі метафори, алюзії, алегорії, в образі якоїсь узагальненої колективної травми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аболіціонізм
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BC>
2. Акт про скасування работоргівлі у Британії: <https://c4u.org.ua/25-bereznia-1807-roku-v-brytanskomu-parlame/>
3. Анісімова Л.В. Американська література: від витоків до доби реалізму : навч. посіб. для студентів. Київ : Київ. університет ім. Б. Грінченка, 2023. 124 с.
4. Арістова Н.О. Тоні Моррісон: видатна письменниця афро-американського походження та особистість. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки.* Київ : Міленіум, 2014. Вип. 206. С. 91–97.
5. Баптистська війна на Ямайці як частина руху за скасування рабства: <https://c4u.org.ua/25-grudnia-1831-roku-rozpochalasia-baptystska-vijna-na-iamajtsi/>
6. Білоножко Л.В. Комплекс функціональних характеристик образу Улюбленої у романі Тоні Моррісон «Улюблена». *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Філологічні науки.* Київ : КМ Академія, 2005. Т. 48. С. 69–76.
7. Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома: роман. Пер. з англ. В. Митрофанов. Навчальна книга–Богдан. Київ : Веселка, 2006. 367 с.
8. Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома: роман. https://read-online.in.ua/read/khatina_djadka_toma/154
9. Бенезет Ентоні, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/3-travnia-1784-roku-pomer-antuan-entoni-benezet/>
10. Бовсунівська Т.В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. 519 с.

11. Болдуїн Дж. Що значить бути американцем. Художня публіцистика.
https://knizhen-pazar.net/sold_products/books/512758-что-значит-быть-американцем
12. Болдуїн Дж. Якби Бйїл-стріт могла говорити: Повість. З англ. переклала Л. Гончар. Київ : Молодь, 1978. 134 с.
13. Васьків Ольга. Після виходу книги про раба Тома почалася війна.
https://gazeta.ua/articles/history/_pislya-vihodu-knigi-pro-raba-toma-pochalasya-vijna/760065
14. Висоцька Н. Проблема інтерпретації тексту в працях теоретиків афроамериканської літератури. *Іноземна філологія. Український науковий збірник*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Вип. 118. С. 23–31.
15. Вілберфорс Вільям, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/24-serpnia-1759-roku-narodyvsia-viliam-vilberfors/>
16. Вільямс Роджер, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/5-lyutogo-1631-roku-anglijskyj-purytanyn-r/>, <https://c4u.org.ua/21-grudnia-1603-roku-narodyvsia-rodzher-viliams/>, https://c4u.org.ua/calendar_9oct_1/
17. Вулмен Джон, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/30-zhovtnia-1720-roku-narodyvsia-abolitsionist-dzhon-vulmen/>
18. Гарін В. Міф і міфологія.
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/14913/2/Garin.pdf?sequence=1>
19. Гарнет Генрі, борець за права чорношкірих: <https://c4u.org.ua/12-lyutogo-1865-roku-genri-garnet-vystupyv-pered-palatoyu-predstavnykiv-ssha/>
20. Гирич Ігор. Історична і колективна пам'ять: що це? <https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.htm>
21. Горболіс Л.М. Теорія літератури і методичний дискурс : навчальний посібник : у 2 ч. Ч. 1 : вид. 2-ге, доповнене. Суми СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2022. 249 с.

22. Горболіс Л.М. Теорія літератури і методичний дискурс : навчальний посібник : у 2 ч. Ч. 2 : вид. 2-ге, доповнене. Суми СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2022. 200 с.
23. Горенко І.В. Зародження та особливості перших оповідей чорношкірих рабів (кінець XVII ст. – початок XVIII ст.). *Studia methodologica*. Вип. 35. Тернопіль : ТНПУ, 2013. С. 110–113.
24. Горенко І.В. Історичний досвід рабства у романі Едварда Джоунза «Знаний світ». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія*. Серія «Філологічна: збірник наукових праць. Вип. 52. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. С. 74–75.
25. Горенко І.В. Осмислення жанрової природи оповідей рабів у літературознавчих дослідженнях США II пол. XX століття. *Науковий вісник*. Випуск 4.12(96). Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. С. 47–52.
26. Горенко І.В. Пам'ять жанру і наративні функції оповідей рабів у афроамериканському художньому дискурсі другої половини XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2015. 21 с.
27. Горенко І.В. Сюжетно-композиційні особливості оповідей рабів кінця XVIII – першої половини XIX століття. Зб. наук. праць. Вип. 27. Київ : Університет «Україна», 2013. С. 241–249.
28. Горенко І.В. Твір Ф. Дугласа «Оповідь про життя Ф. Дугласа, американського раба, написана ним самим» та жанрова видозміна оповідей невольників. *Наукові записки*. Серія: Літературознавство. Вип. 41. Тернопіль : ТНПУ, 2014. С. 277–285.
29. Гоца Н.М. Проблематика прозових творів сучасних афро-американських письменниць (на прикладі романів Тоні Моррісон) [Електронний ресурс]. Н.М. Гоца. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія*. Сер. : Філологічна. 2009. Вип. 11. С. 600–607. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2009_11_104.

30. Денисова Т.Н. Афроамериканка Тоні Моррісон. *Слово і час*. 1997. № 2. С. 46–51.
31. Денисова Т.Н. Роман і романісти США ХХ століття. Київ : Дніпро, 1990. 363 с.
32. Денисова Т. Тоні Моррісон. Жіночі голоси в літературному дискурсі ХХ століття : Матеріали до спецкурсу. Тернопіль: Горлиця, 2007. С. 190–213.
33. Денисова Т.Н. Роман і романісти США ХХ століття. Київ : Дніпро, 1990. 363 с.
34. Денисова Т. Тоні Моррісон (післямова). Київ : Юніверс, 2007. С. 361–374.
35. Джефферсон Томас.
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%B5%D1%84%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD,%D0%A2%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%81>
36. Дуглас Фредерік. «Повість про життя Фредеріка Дугласа, американського раба» (1845)
<https://ukrayinska.libretxts.org/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%>
37. Елліот Е. Тоні Моррісон: американська письменниця нашого часу. *Вікно в світ*. 1999. № 5 (8). С. 138–147.
38. Ентоні Сьюзан, аболіціоністка: <https://c4u.org.ua/8-bereznia-1884-roku-syuzan-entoni-zvernulasia-do-sudovogo-komitetu/>
39. Євтушенко Л. Сучасна американська жіноча література через призму фемінізму та етносу. // Американська література після середини ХХ ст. Київ, 2000. С. 251–254.
40. Єрмак Л. Літературно-критична рецепція романів Тоні Моррісон «Пісня Соломона» та «Улюблена». *Studia Methodologica* : Науковий збірник. Тернопіль: ТНПУ, 2013. Вип. 35. С. 158–164.
41. Жорж Санд. Цитати українською.
<https://tsytaty.com/xfsearch/avtor/%D0%96%D0%BE%D1%80%D0%B6%20%D0%A1%D0%B0%D0%BD%D0%B4/>

42. Завьялова М. Новая женская литература черной Америки. Несколько общих замечаний – Режим доступа: <http://www.prof.msu.ru/publ/book3/zav.htm>.
43. Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник. У 2 т. Т.2: Л-Я. Ред. Н. Михальська. Тернопіль: «Навчальна книга-Богдан», 2006. 864 с.
44. Зимомря І. Психологічний дискурс прози Емми Андієвської та Тоні Моррісон: образ матері як концепт [Електронний ресурс]. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія : Літературознавство. 2012. № 36. С. 220–224. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU1_2012_36_53.
45. Іванів О.А. Історія Америки: від Тоні Моррісон. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Львів, 2008. Вип. 44. Ч. 2. С. 98–109.
46. Іванів О.А. Наративна поліфонія у романі Тоні Моррісон «Любов» [Електронний ресурс]. 2006. Вип. 71. С. 39–49. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/P1_2006_71_7
47. Історична пам'ять. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D1%8C
48. Кларскон Томас, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/26-veresnia-1846-roku-romer-vydatnyj-borets-proty-rabstva-tomas-klarkson/>
49. Ковальова Т.П. Образ міста в романі Тоні Моррісон «Jazz». *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. Вип. 45. С. 95–98.
50. Ковальова Т.П. Символіка архетипного образу води в романі Тоні Моррісон «Beloved» [Електронний ресурс]. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. 2011. Вип. 22. С. 30–35. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2011_22_7

51. Коминська Н.І. Проблеми жіночої ідентичності у романі Тоні Моррісон «Улюблена»: культурологічний аспект [Електронний ресурс]. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 4. С. 277–281. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_4_47.
52. Коминська Н.І. Рецепція роману «Улюблена» Тоні Моррісон крізь призму феміністичної критики [Електронний ресурс]. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 6. С. 146–150. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2014_17_6_23
53. Костюк Ю.С. Персоналістський аспект ідентичності чорношкірої жінки в художньому просторі роману Т. Моррісон «Найблакитніше око». *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Т. 164. Вип. 152. С. 44–49.
54. Костюк Ю.С. Новий тип жіночих персонажів у романі Тоні Моррісон «Пісня Соломона». *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія : Філологія. Харків: Харківський національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 64. № 994. С. 242–249.
55. Крамел Олександр, борець за права чорношкірих: <https://c4u.org.ua/10-veresnia-1898-roku-pomer-sluzhytel-natsionalnyj-diiach-oleksandr-kramel/>
56. Крем'янчанка Н.І. Рабів до раю не пускають: нариси, оповідання. Тернопіль : «Терно-граф», 2015. 160 с.; іл.
57. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект. Монографія. Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. 264 с., 3 табл., 129 іл. // Чинники глотогонії та історичної пам'яті у структурі етнокультурної моделі.
58. Кузьмин Д.В. Роль метафори у створенні концепту ідентичності в романі Тоні Моррісон «Beloved». Актуальні проблеми сучасної іноземної філології: *Студентський науковий вісник*. Рівне: РДГУ. 2018. 250 с.

59. Курлендер Гарольд. Збірка африканських казок «Барабан короля»
<https://fantlab.ru/work775454>.
60. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. [автор-укладач Ю.І. Ковалів]. Київ :
 Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
61. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. [автор-укладач Ю.І. Ковалів]. Київ :
 Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
62. Лонгфелло Г.В. Раб на сумнім болоті: Вірш.
<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3551>
63. Магічний реалізм.
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC
64. Мелешенко В.О. Постколоніальний досвід роману Тоні Моррісон «Улюблена» [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2021. Вип. 51(2). С. 53–56.
 Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2021_51\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2021_51(2)_15).
65. Міжнародний день пам'яті жертв рабства та трансатлантичної
 работоргівлі.
https://file.liga.net/ua/holidays/mejdynarodnii_den_pamyati_jertv_rabstva_i_transatlanticheskoi_rabotorgovli
66. Моррісон Тоні. Кохана. Роман. Перекл. з англ. С.А. Орлової. Харків :
 Видавництво «Ранок» : «Фабула», 2017. 368 с.
67. Моррісон Тоні. Кохана. Роман. <https://www.litlib.net/bk/210571/read>
68. Ньютон Джон, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/21-grudnia-1807-roku-pomer-dzhon-nyuton/>
69. Оповідки рабів. Лексикон загального та порівняльного літературознавства.
 Голова ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с. С. 387.
70. Пай-Сміт Джон, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/5-lyutogo-1851-roku-pomer-dzhon-paj-smit/>

71. Панкова Л. Дюбуа-публіцист.
<https://vpered.wordpress.com/2017/05/18/pankova-dubois/>
72. Пеннінгтон Джеймс, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/22-zhovtnia-1870-roku-romer-sviaschenyk-pysmennyk-i-abolitsionist-dzhejms-penington/>
73. Письменник Мирослав Лаюк – про те, чому варто прочитати роман «Улюблена» Тоні Моррісон <https://vogue.ua/article/culture/knigi/pismennik-miroslav-layuk-pro-te-chomu-var-to-polyubiti-roman-ulyublenu-toni-morrison-51883.html>
74. Письменники нової хвилі: Еллісон, Хенсберрі, Моррісон https://stud.com.ua/116310/literatura/pismenniki_novoyi_hvili_ellison_hensberri_morrison
75. Підписання Прокламації про звільнення рабів: <https://c4u.org.ua/1-sichnia-1863-r-a-linkoln-pidpysav-proklamatsiyu-pro-zvilnennia-rabiv/>
76. Подкоритова О. П. Афро-американська література: шлях до визнання. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. № 16. С. 187–189.
77. Подкоритова О. П. Метафора в романі Тоні Моррісон «Улюблена». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. (17). 2004. С. 211–214.
78. Подкоритова О. П. Особливості міфологічного реалізму у творчості Тоні Моррісон. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. № 23. С. 192–196.
79. Поліщук Н. Ю. Константи ідентичнісного буття в американській жіночій малій прозі останньої третини ХХ століття. *Наукові праці. Серія : Філологія*. Літературознавство. Маріуполь : Чорноморський державний університет імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», 2011. Т. 164. Вип. 152. С. 93–97.
80. Поліщук Я. Постколоніальна парадигма інтерпретації літератури. Теорія літератури. Компаративістика. Україністика : Збірник 210 наукових праць з нагоди сімдесятиріччя д. філол. н., проф., ак. Академії вищої школи

України Р. Гром'яка. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. Вип. 19. С. 7–16.

81. Постколоніалізм.

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC>

82. Примак М. Історична пам'ять в романі Тоні Моррісон «Улюблена». Кам'янець-Подільський, 2014. URL: <https://sites.google.com/site/philologyroundtable/categories/language-units-in-text-and-discourse/istoricnapamatvromani tonimorrison%C2%ABulublena%C2%BB>

83. Провалене голосування за скасування рабства у британському парламенті: <https://c4u.org.ua/15-bereznia-1796-roku-provalene-golosuvannia/>

84. Сюзан Ентоні, аболіціоністка: <https://c4u.org.ua/8-bereznia-1884-roku-syuzan-entoni-zvernulasia-do-sudovogo-komitetu/>

85. Скасування рабства у Британії: <https://c4u.org.ua/26-lypnia-1833-roku-palata-gromad-velykoji-brytaniyi-shvalyuye-skasuvannia-rabstva/>, затверджене королем у 1833 році <https://c4u.org.ua/28-serpnia-1833-roku-anglijskym-korolem-zat/>

86. Скотт Оранж, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/31-lypnia-1847-roku-pomer-amerykanskyj-metodystskyj-sluzhytel-oranzh-skott/>

87. Старцева В. Класифікація літературознавчих методів дослідження творчості Тоні Моррісон у західній та російській літературній критиці. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. Київ : Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. Вип. 16. С. 62–67.

88. Стейнбек Джон

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%BD_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B1%D0%B5%D0%BA

89. Стіл Вільям, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/7-zhovtnia-1821-roku-narodyvsia-viliam-stil-afroamerykanskyj-abolitsionist/>

90. Стулов Ю. Руйнування канону: афро-американська література в 1980–1990 р.р.: Американська література після середини ХХ ст.. Київ, 2000. С. 52–64.
91. Телегіна Н.І. Роль прийому контрасту в романі Тоні Моррісон «Кохана» [Електронний ресурс]. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10 (2). С.146–151. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2019_10\(2\)__30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/trphst_2019_10(2)__30).
92. Угляр Л.В. Інтертекстуальні зв'язки прози Тоні Моррісон та Гарієт Бічер-Стоу [Електронний ресурс]. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 10. С. 166–172. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2014_10_28.
93. Угляр Л.В. Образ предка у прозі Тоні Моррісон [Електронний ресурс]. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2014. Вип. 8. С. 382–386. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2014_8_62.
94. Угляр Л.В. Плюралізм прояву маскулінності у прозі Тоні Моррісон (на матеріалі роману «Улюблена») [Електронний ресурс]. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2016. Вип. 1. С. 96–100. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDUF_2016_1_20.
95. Угляр Л.В. Поліфонічність прози Тоні Моррісон [Електронний ресурс]. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* 2013. Вип. 5. С. 277–280. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2013_5_54.
96. Угляр Л.В. Роль образу «дім» у художній концепції Тоні Моррісон [Електронний ресурс]. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 14. С. 217–223. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_14_31.
97. Угляр Л.В. Система художніх засобів психологізму у прозі Тоні Моррісон [Електронний ресурс]. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 12. С. 224–231. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_12_32.
98. Улюра Г. Ніч на Венері: 113 письменниць, які сяють у темряві. Київ : ArtHuss, 2020. 464 с.

99. Улюра Г. «Підземна залізниця»: Хатинка дядька Колсона
https://lb.ua/culture/2018/01/22/387872_pidzemna_zalznitsya_hatinka.html
100. Улюра Г. Творчість Тоні Моррісон на тлі афро-американської жіночої літератури. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2004. Вип. 16. С. 182–186.
101. Фейрбенк Кальвін, аболіціоніст: https://c4u.org.ua/calendar_3nov_1/
102. Цебрій І.В. Філософське підґрунтя роману Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та його втілення в кінематографі ХХ століття. *Філософські обрії*. 2017. № 38. С. 89–97.
103. Шарп Гренвіль, аболіціоніст: <https://c4u.org.ua/6-lypnia-1813-roku-romer-pershyj-anglijskyj-abolitsionist-grenvill-sharp/>
104. Шимчишин М.М. Гарлемський ренесанс як етап творення нової афро-американської ідентичності. *Слово і Час*. 2012. № 6. С. 77–84. Бібліогр.: 8 назв. укр.
105. Шимчишин М.М. Гарлемський ренесанс (історія, теорія, поетика та афро-американська самість) : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 320 с.
106. Шимчишин М.М. Гарлемський ренесанс як пролог мультикультуралізму. *Питання літературознавства*. Вип. 77. 2009. С. 197–204.
107. Шимчишин М.М. Мультикультурні виміри расової колективної ідентичності. *Studia Methodologica*. Редакційно-видавничий відділ ТДПУ, 2011. Вип. 32. С. 25–30.
108. Abraham S.E. Violence and Black Females in the Novels of Toni Morrison, Alice Walker and Gloria Naylor. India, Kerala : Mahatma Gandhi University, 2006. 305 p.
109. Adell S. Double-Consciousness // Double Bind. Theoretical Issues in Twentieth-Century Black Literature . Urbana; Chicago: University of Illinois Press, 1994. 172 p.

110. Akoma C. The “Trick” of Narratives: History, Memory and Performance in Toni Morrison’s Paradise. *Oral Tradition Journal* ; [ed. J. M. Foley]. Columbia : University of Missouri, 2000. V. 15. N. 1. P. 3–25.
111. Ali H. Gender Analysis in Toni Morrison’s Beloved and Sula / Hira Ali. *Middle-East Journal of Scientific Research*. Chicago : IDOSI Publications, 2013. V. 16. N. 10. P. 1419–1423.
112. Basker, James. *Amazing Grace: An Anthology of Poems About Slavery, 1660–1810*. Yale University Press, 2002. 721 с. Примітки, покажчик. 784 с.
113. Debra J. Rosenthal (Hrsg.): *A Routledge literary sourcebook on Harriet Beecher Stowe’s “Uncle Toms’s cabin”*. Routledge, New York 2004. 210 p.
114. Du Bois W.E.B. *The Souls of Black Folk*. New York: Dover Publications, INC., 1994. 164 p.
115. 5. Floyd Jr. S. *The Power of Black Music: Interpreting Its History from Africa to the United States* . New York: Oxford University Press, 1996. 336 p.
116. Foster F.S. *Witnessing Slavery. The Development of Ante-Bellum Slave Narratives*. Madison : The University of Wisconsin Press, 1994. 238 p.
117. Friedrich Lenger: Im Vorfeld des Bürgerkriegs. “Uncle Toms Cabin” von Harriet Beecher Stowe (1851/52), in: Dirk van Laak (Hrsg.): *Literatur, die Geschichte schrieb*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, S. 43–60.
118. Gates Jr.H.L. *The Signifying Monkey: a Theory of Afro-American Literary Criticism* / Gates Jr. Henry Louis. New York : Oxford University Press, 1988. 290 p.
119. Grace Edith Maclean. *Uncle Tom’s Cabin in Germany (Americana Germanica)*. Dissertation. New York 1910. 386 r.
120. Horenko I. *Law or Tyranny: Open Debates on the Nature of Genre. Spheres of Culture*. Volume X. Lublin : Maria Curie-Sklodovska University, 2015. P. 28–37.
121. Kallen H. *Democracy versus the Melting-Pot. A Study of American Nationality*. Part II // *The Nation*. 1915. February, 25. P. 217–220.
122. 7. Locke A. *Harlem* // *The Survey Graphic*. 1925. March. P. 628–630.

123. 8. Michaels W. B. *Our America: Nativism, Modernism, and Pluralism*. Durham : Duke University Press, 1997. 186 p.
124. Rhodes J. P. Toni Morrison's *Beloved*: Ironies of a «Sweet Home» Utopia in a Distopian Slave Society. *Utopian Studies*. Pennsylvania : Penn State University Press, 1990. V. 1. №. 1. P. 77–92.
125. Starling M.W. *The Slave Narrative: Its Place in American History*. Howard University Press, 1988. 375 p.
126. Train Michael. James Baldwin «Intellectual Activist (1924–1987) // Gates, Henry Louis, Jr. *The African American Century: how Black Americans have shaped our country*». New York, 2000. 414 p.